

Izvorni znanstveni rad
UDK: 94(497.5Dubrovnik)13/16”
Primljeno: 3.5.2015.

O STABILNOSTI DUBROVAČKE REPUBLIKE (14-17. STOLJEĆE): GEOPOLITIČKI I EKONOMSKI FAKTORI*

LOVRO KUNČEVIĆ

SAŽETAK: Članak analizira razloge iznimnog socijalnog mira i političke stabilnosti Dubrovačke Republike u razdoblju između 14. i 17. stoljeća. U prvom se dijelu daje pregled pobuna, zavjera i političkih protesta u Republici, upozoravajući na njihovu relativnu rijetkost i slab intenzitet. Potom se analiziraju geopolitički faktori koji su otežavali nastanak i eskalaciju nezadovoljstva te organiziranje ozbiljne opozicije establišmentu. Glavni među tim faktorima bili su: nedostatak vanjskih partnera za nezadovoljnike, društvena kohezija uslijed osjećaja ugroženosti od susjednih sila te konačno, politika neutralnosti koja je omogućila izbjegavanje čitavog niza destabilizirajućih situacija. U posljednjem poglavlju analiziraju se gospodarski razlozi stabilnosti, koji se protežu od relativno visokog životnog standarda, preko trgovačko-pomorske orijentacije ekonomije do specifičnih fiskalnih politika Republike.

Ključne riječi: Dubrovačka Republika, stabilnost, srednji vijek, novi vijek, politička povijest

Keywords: Ragusan Republic, stability, Middle Ages, Early Modern period, political history

Uvod: *povijest događaja koji se nisu dogodili*

U dubrovačkoj historiografiji postoji nekoliko zaista velikih pitanja koja već generacijama, čak stoljećima fasciniraju istraživače.¹ Neka od njih su, ako ne

*Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 5106.

¹ Izražavam duboku zahvalnost prijateljima i kolegama koji su mi velikodušno pomogli pri nastajanju ovog teksta: Nelli Lonzi, Zdenki Janeković Römer, Rini Kralj-Brassard, Ireni Ipšić, Zrinki Pešorda Vardić, Nenadu Vekariću, Domagoju Maduniću i Dinu Giovino.

Lovro Kunčević, znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20 000 Dubrovnik. E-mail: lovro.kuncevic@gmail.com

riješana, onda barem često spominjana, poput pitanja o razlozima nevjerojatno dugog opstanka sićušne državnice, ili načina na koji je ostvarila ekonomsku i kulturnu važnost neproporcionalnu svojoj veličini. No postoji još jedna velika zagonetka dubrovačke povijesti koja se mnogo rjeđe spominje, a možda je veća od svih. Naime, Dubrovačka Republika bila je jedna od socijalno i politički najstabilnijih država europske povijesti. Tijekom gotovo 450 godina svog postojanja iskusila je samo dvije ozbiljne pobune, i to vremenski kasne, a prostorno periferne - pobunu na Lastovu ranih 1600-tih i u Konavlima 1799-1800. Uz društvenu, Republika je uživala i iznimnu političku stabilnost: institucije vlasti ostale su u osnovi iste od sredine 14. stoljeća sve do francuske okupacije, unatoč izvjesnim reformama sredinom 15. i 18. stoljeća. Drugim riječima, tijekom gotovo pola milenija - i to turbulentnog novovjekovnog razdoblja, drugdje obilježenog pobunama i revolucijama - Dubrovnik je uživao društvenu i političku stabilnost, iznenađujuću u najširim europskim razmjerima.²

² Iako je pitanje o razlozima stabilnosti Dubrovnika zanemareno, u recentnim studijama ipak postoji nekoliko relevantnih kraćih analiza (najožbiljniji primjeri nalaze se u dva važna djela: Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 251-256; Zrinka Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Hrvatski institut za povijest, 2012: 176-194). Jedini veći tekst posvećen specifično problemu stabilnosti je: Susan Mosher Stuard, *A State of Deference. Ragusa/Dubrovnik in the Medieval Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992. Nažalost, ova knjiga ne predstavlja ozbiljnu znanstvenu studiju. Za početak, puna je krupnih faktografskih grešaka, poput tvrdnji da je Dubrovnik bio neovisna država dulje od tisuću godina (VIII, 6, 11); da je Epidaur bio grčki grad (16); da je kneževski mandat u nespecificiranom trenutku s jednog produljen na šest mjeseci (33); da su neke plemkinje (!) vršile službu nadzornika soli (110); da je splitska skela otvorena u kasnom 17. stoljeću (237); da natpis *Obliti privatorum...* stoji na ulazu u Knežev dvor (60). Ipak, sve ove i mnoge druge greške bile bi oprostive da je glavni argument knjige prihvatljiv. No on se svodi na objašnjavanje dubrovačke stabilnosti kroz insistiranje na nečemu što Mosher Stuard naziva "prijateljstvo". Uglavnom bez referenci na sekundarnu literaturu, a u najboljem slučaju pozivajući se na kratki tekst Josipa Lučića u kojem se ta riječ uopće ne spominje, Mosher Stuard tvrdi da je "prijateljstvo" označavalo specifičnu endogamijsku grupu, tj. vlastelu. Koristeći ovaj termin - koji se u tom kontekstu uopće ne javlja u dokumentima - Mosher tvrdi da se stabilnost osiguravala ženidbenim vezama unutar vlasteoskog kruga (11, 62, 221) te ženidbom nezakonitih potomaka vlastele za više slojeve građanstva (143, 148). Također, posve suprotno izrazitoj dubrovačkoj sklonosti institucionalnome, tvrdi da se većina političkih pitanja rješavala u privatnoj sferi (68, 108), a uvelike kroz poseban "šifrirani jezik plemićkog kruga", odnosno aforizme kojima su dubrovački plemići navodno bili izrazito skloni (42, 59-60). Iako vlasteoske ženidbene prakse jesu igrale određenu ulogu u osiguravanju stabilnosti, one zacijelo nisu bile glavni razlog za nju. S većinom ostalih teza u ovoj knjizi nema smisla ulaziti u dijalog, jer nemaju nikakvog temelja u dokumentima. Nekoliko intrigantnih ideja, koje se ipak javljaju, bit će spomenute u relevantnim sekcijama ove studije. Za detaljniju analizu vidjeti recenziju: Bariša Krekić, »Susan Mosher Stuard, *A State of Deference. Ragusa/Dubrovnik in the Medieval Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.« *Speculum* 69 (1994): 895-897.

Ovaj tekst je pokušaj da se objasni ta iznimna činjenica, odnosno da se ispitaju razlozi za odsustvo ozbiljnih društvenih i političkih nemira u Dubrovačkoj Republici od sredine 14. stoljeća do potresa 1667. godine. To nije nimalo bezazlen zadatak, jer istraživanje stabilnosti pred povjesničara postavlja specifičan problem metode. Naime, stabilnost se prvenstveno razumije kao *odsustvo* nekog događaja, odnosno (ozbiljnih) pobuna, zavjera i političkog protesta. Problem je u tome što povjesničari uglavnom analiziraju događaje, a ne njihov *nedostatak* - ili još točnije, razloge zašto se nešto dogodilo, a ne *zašto se nije dogodilo*. U studiji posvećenoj stabilnosti Venecije, Brian Pullan je duhovito ukazao na taj problem, upozorivši da istraživač stabilnosti zapravo pita o razlozima “zašto pas nije zalajao”.³ Rečeno na drugi način, mnogo je teže dokučiti razloge stabilnosti, nego nestabilnosti neke zajednice. Pobunjenici i nezadovoljnici uglavnom su eksplicirali razloge svog nezadovoljstva u raznim zahtijevanjima i programima, nudeći time povjesničaru kakav-takav uvid u uzroke društvenih nemira. S druge strane, mirno i poslušno stanovništvo, poput onog Venecije i Dubrovnika, uglavnom nije progovaralo o razlozima svoje kooperativnosti spram režima.⁴

Na ovaj metodološki problem ukazuje i simptomatičan disbalans u historiografiji posvećenoj političkoj i socijalnoj povijesti Europe. Naime, postoji ogroman broj studija posvećenih društvenim nemirima, a radi se o temi kojom se, uz povjesničare, masovno bave i društveni znanstvenici.⁵ S druge strane, veoma je malo studija

³ Brian Pullan, »The Significance of Venice.« *Bulletin of John Rylands University Library of Manchester* 56 (1973-74): 452.

⁴ Ako se o tome i govorilo, radilo se o tendencioznim i glorificirajućim opisima društvene harmonije i mudrosti vladara, koji su povjesničaru korisni tek u manjoj mjeri. Za opsežnu literaturu o mitskoj stabilnosti Venecije vidjeti pregledne radove: James S. Grubb, »When Myths Lose Power: Four Decades of Venetian historiography.« *Journal of Modern History* 58 (1986): 43-94; Gherardo Ortalli, »Il mito di Venezia: mezzo secolo dopo.«, u: *L'eredità culturale di Gina Fasoli. Atti del convegno di studi per il centenario della nascita (1905-2005)*, ur. Francesca Bocchi i Gian Maria Varanini. Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 2008: 91-106. Za ideologiju društvene harmonije u Dubrovniku vidi: Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 23-24, 29-32; Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 176-181; Lovro Kunčević, *Mit o Dubrovniku: diskursi o identitetu renesansnoga Grada*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015: 13, 148-150.

⁵ Još jedan razlog iznimne popularnosti istraživanja društvenih nemira, a osobito revolucija, je činjenica da ih se smatra ključnim “katalizatorima” u nastanku suvremenog svijeta. Neke od klasičnih historiografskih studija su: Perez Zagorin, *Rebels and Rulers 1500-1650*, sv. 1-2. Cambridge: Cambridge University Press, 1982; *Preconditions of Revolution in Early-Modern Europe*, ur. Robert Forster i Jack P. Greene. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1970; Yves-Maria Bercé, *Revolt and Revolution in Early-Modern Europe*, prev. Joseph Bergin. Manchester: Manchester University Press, 1987. Za dubrovački slučaj važni su zbornici posvećeni Italiji: *Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200-1500*, ur. Lauro Martines. Berkeley: University of California Press, 1972; *Conflitti, paci e vendette nell'Italia comunale*, ur. Andrea Zorzi. Firenze: Firenze

koje se bave društvenom i političkom stabilnošću, osobito u predmodernoj epohi. Čak je i moćna tradicija venecijanistike, posvećena državi koja je doslovce dobila ime po svojoj mitskoj stabilnosti (*la Serenissima*), rezultirala s tek nekoliko radova posvećenih odsustvu društvenih i političkih nemira.⁶

Sve u svemu, metodološka delikatnost istraživanja stabilnosti sastoji se u tome što povjesničar postavlja pitanje dijametralno suprotno od uobičajenog: ne zašto se nešto dogodilo, nego zašto se nešto nije dogodilo. No, u suvremenoj historiografiji postoji metodologija koja se bavi upravo događajima koji se nikada nisu dogodili. Radi se o sve utjecajnijim istraživanjima tzv. virtualnih, protu-faktičkih ili “što ako” povijesti (*virtual history, counterfactual, what if*).⁷ Ta metodologija sastoji se od mentalnog eksperimenta u kojem istraživač promišlja različite “što ako” scenarije, odnosno različite načine na koje su se

University Press, 2009; *The Culture of Violence in Renaissance Italy*, ur. Samuel K. Cohn Jr. i Fabrizio Ricciardelli. Firenze: Le Lettere, 2012. Među brojnim radovima sociologa i politologa, za historiografiju su najznačajnije studije Charlesa Tillyja i suradnika, na primjer: Charles Tilly, *European Revolutions, 1492-1992*. Oxford: Blackwell, 1993; Doug McAdam, Sidney Tarrow i Charles Tilly, *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Charles Tilly i Sidney Tarrow, *Contentious Politics*. Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2006. Dragocjena usporedba europskog i ne-europskog konteksta je: Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley: University of California Press, 1991.

⁶ Za stabilnost Venecije vidi: B. Pullan, »The Significance of Venice.«: 443-462; Satya Datta, »The Enigmatic Republican State of Early Modern Venice: An Interpretation.« *Studi veneziani* n. s. 37 (1999): 51-109; Brian Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice: the Social Institutions of a Catholic State, to 1620*. Oxford: Blackwell, 1971: *passim*, osobito 7-10; Dennis Romano, *Patricians and Popolani: the Social Foundations of the Venetian Renaissance State*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987: *passim*, a za pregled osnovnih interpretacija mletačke stabilnosti vidi 6-10. Mletačkoj stabilnosti su posvećene i kraće sekcije nekih sintetičkih studija, na primjer: Frederic C. Lane, *Venice: A Maritime Republic*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1973: 106-111, 271-273.

⁷ Za opsežne programatske uvode vidi: Niall Ferguson, »Virtual History: Towards a ‘Chaotic’ Theory of the Past.«, u: *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, ur. Niall Ferguson. New York: Basic Books, 1999: 1-90; Philip E. Tetlock i Geoffrey Parker, »Counterfactual Thought Experiments: Why We Can’t Live Without Them & How We Must Learn to Live With Them.«, u: *Unmaking the West: “What-If?” Scenarios That Rewrite World History*, Philip E. Tetlock, Richard Ned Lebow i Geoffrey Parker. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006: 14-46. Za kritički pregled ovog pristupa iz filozofske perspektive: Aviezer Tucker, *Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography*. Cambridge i New York: Cambridge University Press, 2004: *passim*, osobito 227-239. Nekoliko egzemplarnih zbornika su: *What If? The World’s Most Foremost Military Historians Imagine What Might Have Been*, ur. Robert Cowley. New York: Putnam, 1999; *More What If? Eminent Historians Imagine What Might Have Been*, ur. Robert Cowley. New York: Putnam, 2001; *Unmaking the West: “What-If?” Scenarios That Rewrite World History*, ur. Philip E. Tetlock, Richard Ned Lebow i Geoffrey Parker; *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*.

događaji mogli odviti da su neki od njihovih uzroka ili neki elementi povijesnog konteksta bili drugačiji. Treba naglasiti da se ovdje ne radi o mentalnoj igri ili publicistici, već o metodičnom i discipliniranom pokušaju da se na temelju promišljanja alternative - onoga što se nije dogodilo, a moglo se dogoditi - bolje razumije upravo ono što se *jest dogodilo*.⁸

Iako se ne bavi *eksplicite* protu-faktičkim povijestima Dubrovnika, ova studija se ipak u velikoj mjeri oslanja na tu metodologiju. Naime, pri istraživanju uzroka odsustva pobuna nužno je promisliti različite protu-faktičke scenarije u kojima je došlo do pobune. Svrha tih scenarija je da izoštre problem i služe kao vodič istraživaču, tj. da ukažu na one faktore koji su mogli dovesti do eskalacije političkog nasilja. Pri konstruiranju tih scenarija korisne su analogije s različitim oblicima nestabilnosti koji su bili tipični za druge dalmatinske i talijanske gradove, dakle, zajednice slične Dubrovniku. Jednako tako, pri spekulaciji o mogućim uzrocima društvenih nemira u obzir se uzimaju i manje nestabilnosti koje su se dogodile u samome Dubrovniku. U ovoj studiji ti protu-faktički scenariji, doduše, ostaju samo implicitni, jer nisu njena glavna tema, i njihova razrada bi tekst učinila odviše opsežnim. Ipak, treba barem na najopćenitijoj razini eksplicirati glavne tipove nestabilnosti koji su bili plauzibilni u dubrovačkom kontekstu. Oni su dobro poznati svakom povjesničaru predmodernog Mediterana: sukob unutar plemićkih frakcija koji se otima kontroli i prerasta u otvoreno nasilje, u kojem sudjeluju i pripadnici nižih slojeva; sukob između patricijata i puka, organiziranog u bratovštine koje zahtijevaju političku participaciju; pobuna srednjih i nižih slojeva (*popolo minuto*) uslijed nezadovoljstva radnim uvjetima, državnim nametima ili oskudicom; zavjera nezadovoljnih pripadnika viših slojeva koji uživaju podršku neke od stranih sila; pobuna stanovništva u distriktu uslijed krnjenja lokalne autonomije i/ili nezadovoljstva državnim nametima. Naravno, u ovim tipičnim

⁸ Treba naglasiti da se kod protu-faktičke metodologije zapravo ne radi o novom načinu mišljenja, već samo o osvješćivanju nečega što povjesničari ionako neprekidno rade. Kao što je američki filozof M. Bunzl duhovito primijetio, "postoji incestuozna veza između kauzalnih i protu-faktičkih tvrdnji." Vidi: Martin Bunzl, »Counterfactual History: A User's Guide.« *American Historical Review* 109/3 (2004): 845. Naime, svaka tvrdnja o posljedicama nekog događaja - o tome do kojih je kasnijih događaja doveo - nužno već pretpostavlja misao kako bi se stvari odvale da tog događaja nije bilo. Isto vrijedi i za svaku ocjenu važnosti nekog događaja kao "odlučujućeg" ili "prekretnice" - ponovno je u pozadini protu-faktička misao što bi bilo da se nije dogodio ili da se dogodio drugačije. Dakle, protu-faktičko mišljenje je nešto čime se povjesničari nužno bave, iako uglavnom *implicitite*. Stoga je nužno učiniti ga svjesnim i metodičnim, čime se iz neosvijestene pretpostavke pretvara u korisnu metodologiju.

scenarijima često su bili prisutni i dodatni elementi, poput nepovoljnih okolnosti (kuge, rata, ekonomske krize), pojedinih incidenata koji su imali mobilizacijsku snagu (najčešće nasilje elite) ili pak subverzivnog djelovanja neke od stranih sila.

U ovoj studiji promišljaju se ekonomija, društvo i politika predmodernog Dubrovnika imajući pred očima faktore koji su doveli do društvenih nestabilnosti u sličnim urbanim sredinama. Stoga ovaj tekst predstavlja pregled vrlo različitih tema, od pomorstva i financija, preko socijalne strukture, sve do institucija i političkog *ethosa*. Kod svake od njih se upozorava na odlučujuće faktore stabilnosti, odnosno na činjenice koje su ublažavale nezadovoljstvo, kanalizirale ga u društveno prihvatljive oblike ponašanja ili otežavale njegovu eskalaciju u otvoreno nasilje. Ovako široko koncipiran pristup je nužan, jer se višestoljetna stabilnost Dubrovnika zacijelo ne može objasniti samo jednim razlogom. Drugim riječima, objašnjenje stabilnosti nužno je *polikauzalno* - radilo se o međudjelovanju čitavog niza faktora iz raznih segmenata života. Također, treba imati na umu da je to međudjelovanje bilo dinamično, odnosno imalo svoju povijest: važnost pojedinih faktora stabilnosti mijenjala se kroz vrijeme.

Zbog svoje opsežnosti ova studija će biti objavljena u dva dijela. Ovaj prvi dio posvećen je artikuliranju problema te geopolitičkim i ekonomskim faktorima stabilnosti. Drugi dio, koji će biti objavljen u sljedećem broju *Anala*, posvećen je socijalnim i političkim faktorima stabilnosti: odnosu patricijata i razvlaštenih skupina, te ideološkim i institucionalnim kompleksima koji su otežavali pojavu nezadovoljstva. Drugim riječima, u pokušaju da obuhvati fenomen u njegovoj cjelovitosti, ovaj prvi dio bavi se faktorima stabilnosti koji se rjeđe ističu u analizama, uglavnom fokusiranim na "neuralgičan" odnos patricijata i puka. Prva skupina takvih faktora vezana je uz geopolitički kontekst Dubrovnika. Naime, specifičan položaj Republike otežavao je vanjsku podršku zavjerenicima i pridonosio socijalnoj disciplini, dok je brižno održavana neutralnost omogućila izbjegavanje niza destabilizirajućih ratnih situacija. Druga skupina faktora kojim se bavi ovaj tekst su ekonomski. Uz argument da je prosperitet Dubrovnika pacificirao stanovništvo, upozorava i na manje očite ekonomske faktore stabilnosti: homogenost ekonomskih interesa elite i građanstva, nedostatak snažne cehovske organizacije te masovno odsustvo odrasle muške populacije zbog trgovačkih i pomorskih djelatnosti. Sve u svemu, ovaj prvi dio studije služi da ocrtava široki kontekst za drugi dio, u kojem uobičajeni protagonisti - plemstvo i puk - stupaju na scenu.

Napukla harmonija: primjeri pobuna, urota i političkih protesta u Dubrovniku 14-17. stoljeća

Naravno, upozoravanje na iznimnu stabilnost Dubrovnika ne bi smjelo rezultirati simplifikacijama - Republika je bila daleko od idiličnog mjesta. Tijekom tri stotine godina kojima se bavi ova studija postoje brojni primjeri društvenih napetosti, urota i političkog protesta. Ipak, ključna činjenica je da, uz iznimku Lastovske bune, nikada nisu rezultirali otvorenom pobunom ili nasilnom promjenom institucija.

Za početak, sama vlastela bila su daleko od slike jedinstvenog staleža, koju su brižno njegovali u službenim dokumentima i javnim ritualima. U nekoliko recentnih studija Nenad Vekarić je sugerirao da je među patricijatom postojao dugotrajni raskol, odnosno nekoliko vlasteoskih "klanova" čija borba je s različitim intenzitetom trajala još od srednjeg vijeka.⁹ U trenucima krize taj latentni sukob izbijao je na površinu, a ponekad izlazio i izvan institucionalnog okvira, rezultirajući pokušajima prevrata i otvorenim nasiljem. Najpoznatiji primjeri takvih sukoba su urota nekolicine Zamagna i Bodača, koji su 1400. planirali prevrat uz pomoć trebinjskih vojvoda; sukob Republike s habsburškim štićenicima, braćom Bocignolo, sredinom 16. stoljeća; i konačno dugotrajne tenzije unutar vlasteoskog kruga koje su rezultirale ubojstvom Frana Gondole, a kulminirale velikom zavjerom 1611/12.¹⁰

⁹ Osnovni radovi o vlasteoskim klanovima su: Stjepan Čosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2005; Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2009; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, I. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2011: 159-204.

¹⁰ Za spomenute vlasteoske zavjere, kao i druge slične pokušaje unutar vlasteoskog kruga: N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 13-14, 24-26, 33-34, 85-104. Za urotu iz 1400. godine također vidi: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, I*: 38-39; Bariša Krekić, »Prilozi unutrašnjoj historiji Dubrovnika početkom 15. veka.« *Istorijski glasnik* 1-2 (1953): 63-67; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 30-32. Za sukob s Bocignolima vidi: Jorjo Tadić, *Dubrovački portreti*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1948: 17-23, 38-41, 46-52; Josip Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1973: 57-95. Za sukob oko crkvene jurisdikcije i veliku zavjeru: Zdenko Zlatar, *Our Kingdom Come. The Counter-Reformation, The Republic of Dubrovnik and the Liberation of the Balkan Slavs*. New York: Boulder, Columbia University Press, 1992: *passim*, osobito 163-175, 261-324; S. Čosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*: 16-32.

Nezadovoljstva i pokušaja prevrata bilo je i izvan vlasteoskog kruga. Iako se s punim pravom može govoriti o “pripitomljenim pučanima”,¹¹ među dubrovačkim građanima bilo je i manje pitomih iznimaka. Naravno, najpoznatiji i najradikalniji primjer je onaj Marina Držića, koji je firentinskom dvoru predlagao nasilni prevrat, a zatim i drastičnu reformu Republike.¹² Nimalo bezazlen bio je i pokušaj bogatog antunina Ivana Kimovog Tanisa da, u suradnji s nekim ljudima iz Krajine, 1525. godine Osmanlijama preda Ston.¹³ Vijesti o napetostima između dubrovačkih plemića i pučana donose i relativno pouzdani mletački dokumenti. Tako je 1606. godine generalni providur obavijestio svoju vladu da mu je tajno došao jedan dubrovački građanin i rekao da u Dubrovniku vlada nezadovoljstvo vladavinom plemstva te da mnogi žele predati Grad pod vlast neke strane sile, prvenstveno Venecije.¹⁴ U instrukcijama novoizabranom generalnom providuru 1623. godine spominje se da “između plemića i pučana Dubrovnika vlada odbojnost i nezadovoljstvo, pošto se ovi posljednji osjećaju jako povrijeđeni vladavinom i ponašanjem prethodnih, pa se sumnja u mogućnost nemira u onom gradu.”¹⁵ U sličnoj uputi iz 1628. godine spominju se “nemiri

¹¹ Za ovaj duhoviti opis pučanskog sloja vidi: Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 176.

¹² Neki od brojnih radova o ovoj intrigantnoj epizodi su: Vinko Foretić, »O Marinu Držiću.« *Rad JAZU* 338 (1965): 5-145; Josip Pupačić, »Pjesnik urotnik (o političkim planovima Marina Držića).«, u: *Marin Držić: zbornik radova*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 166-206; Bernard Stulli, »Oko političkih planova Marina Držića-Vidre.« *Mogućnosti* 6/6 (1959): 498-513; Lovro Kunčević, »“Ipak nije na odmet sve čuti”: Medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 9-46; Nenad Vekarić, »Držićeva firentinska urotnička epizoda: dio plana Bobaljevićeva klana da razvlasti Gundulićev klan.«, u: *Putovima kanonizacije. Zbornik radova o Marinu Držiću 1508-2008*, ur. Nikola Batušić i Dunja Fališevac. Zagreb: HAZU, 2008: 866-873.

¹³ De Tanis je uhićen i umro je u mukama, a mnogi detalji njegove urote - čak i to da li se radilo o lažnoj optužbi - ostali su nejasni. Najopsežniji izvještaj je: Nicolò Ragnina, »Annali di Ragusa.«, u: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ur. Speratus Nodilo. Zagabriae: JAZU, 1883: 278-280. Za odredbe o mučenju Tanisa i zapljeni njegovih dobara, kazne Senatorima koji otkriju sadržaj rasprave te djelovanju protiv Tanisovih suradnika u Krajini: *Secreta Rogatorum*, serija 4, sv. I, f. 16'-18', Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD). Za odredbe o rasprodaji Tanisove imovine, sudbini njegove obitelji i nagradu za informacije o njegovim suučesnicima vidi: *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: ACR), serija 3, sv. 38, f. 22', 23, 26-26', DAD. Slučaj je obrađen i u: Zdravko Šundrica, »Otrovi u Dubrovačkoj Republici.«, u: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva*, sv. II. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 171-175; N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 87.

¹⁴ Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*. Beograd: Prosveta, 1962: 55.

¹⁵ Vikentij Vasiljević Makušev, »Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji.«, ur. Milan Šufflay. *Starine JAZU* 31 (1905): 211.

u Dubrovniku”, providuru se naređuje da se ne miješa u “razmirice” i ne pomaže nijednu “frakciju”, te da spriječi da ijedna od njih dobije vojnu pomoć izvana.¹⁶

U dubrovačkim dokumentima također postoje tragovi onoga što bi se moglo nazvati političkim protestom, odnosno javnom kritikom patricijske vladavine. Tako je 1510. godine Nikola Barneo prognan iz Republike, jer je “glasno i u javnosti” zlonamjerno govorio protiv “veliĉanstva naše Republike.” Uskoro, 1513. godine, prognan je neki redovnik Kristofor zbog “buntovnog i opasnog letka” koji je stavio na vrata crkve Sv. Luke.¹⁷ Neki leci pojavili su se i 1521. godine na Dvoru, katedrali i lođi: bili su upućeni “protiv plemića koji su se u njima nazivali zavjerenicima”, a u njima se također pozivalo na “opasne sastanke koji podrivaju mir naše Republike”.¹⁸ Subverzivni leci osvanuli su u Gradu i tijekom velike zavjere, a 1627. Senat je pokrenuo istragu protiv autora nekih “uvredljivih paskvila” koje su postavljene na više mjesta u Gradu.¹⁹ Konaĉno, u ovom kontekstu treba spomenuti i kanonika Marina Cabogu (oko 1505-1582) koji se, u gesti krajnje atipičnoj za Dubrovnik, svojom satirom “Protiv dubrovaĉkog plemstva” Źestoko obrušio na svoje patricijske sunarodnjake, prozivajući ih zbog neobrazovanosti, arogancije, korumpiranosti i nesposobnosti.²⁰

¹⁶ V. Makušev, »Isprave za oĉnošaj Dubrovnika prema Veneciji.«: 248-249. Naravno, ova bi se referenca mogla odnositi i na sukobe unutar samog plemstva. Općenito nema razloga sumnjati da je iza ovih mletaĉkih vijesti bilo istine. Ne samo da je Venecija bila dobro obaviještena o Dubrovniku, nego su, barem u dva zadnja primjera, nemiri u Gradu bili nešto što Prejasnoj Republici uopće nije odgovaralo zbog straha da se nestabilnost ne proširi i na njene dalmatinske posjede. U tom smislu providurima je u oba primjera nareĉeno da učine sve što mogu da smire situaciju, a osobito da sprijeĉe intervenciju neke strane sile.

¹⁷ Constantin Jireĉek, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte.« *Archiv für slavische Philologie* 21/3-4 (1899): 418, 428.

¹⁸ »...contra nobiles, qui in dictis libellis appellantur coniurati et simul fecisse quasdam conuenticulas perniciosas et reipublice nostre pacem subuertentes... (ACR, sv. 36, f. 147-147’). Senat je nudio 500 dukata i pravo osloboĉanja osuĉenika onome tko otkrije poĉinitelja. O ovom sluĉaju vidi i: C. Jireĉek, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte.«: 418.

¹⁹ Za istrage oko letaka u sijeĉnju 1611. i travnju 1612. godine vidi: ACR, sv. 82, f. 219’, 221’-222; ACR, sv. 83, f. 97’-98. Za 1627. godinu: *Secreta rogatorum*, sv. 4, f. 48-48’; ACR, sv. 90, f. 151’. Oĉito su ti leci bili doista skandalozni, jer je Senat prijetio enormnim kaznama: na primjer, oni koji su znali identitet poĉinitelja, a ne bi ih prijavili, trebali su biti kaŹnjeni s ĉak 1.000 dukata globe. Za još primjera neposluha i otvorene kritike vlasti u 17. stoljeću vidi: Branko Letić, *Rodoljublje u dubrovaĉkoj knjiŹevnosti XVII. veka*. Sarajevo: Svjetlost, 1982: 44-45.

²⁰ O Cabogi vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 4. Odabrane biografije (A-D)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2013: 239-242; Dunja Fališevac, »Kaboga Kordica, Maroje (KaboŹić, KabuŹić; Marij, Marin).« *Hrvatski biografski leksikon* 6 (2005): 684-686. Caboga je bio upleten u nekoliko Źestokih sukoba s patricijskim frakcijama u Gradu, pa je moguće da je ova pjesma nastala u kontekstu neke od njih (N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 97, 109-112).

Da je društvenih tenzija bilo, otkrivaju čak i šture odredbe dubrovačkih vlasti, inače sklone skrivanju i najmanjeg traga sukoba. Na primjer, smrt spomenutog Ivana Kimovog Tanisa na mukama 1525. godine očito je izazvala ozbiljno nezadovoljstvo, jer Senat određuje drakonske kazne za one koji se usude govoriti protiv njegovih odluka i, još znakovitije, za one koji bi se usudili nekog od Senatora “uvrijediti djelom ili riječima”.²¹ Očekivanje pučanskog otpora jasno se vidi i 1644. godine kada je, nakon donošenja odredbi koje su ograničavale autonomiju bratovština, odlučeno da Malo vijeće “pazi na otpor (*contrarietatem*) koji bi mogao uslijediti te o njemu obavijesti Senat”.²² Do kojih razmjera je kritiziranje vlasti došlo u kriznom 17. stoljeću ukazuje odredba iz studenog 1651, u kojoj je Senat grmio protiv onih koji se javno ili privatno usuđuju “loše govoriti protiv naše države” (*Publico nostro*) ili pojedinih magistrata. Usvojena je odredba koja je pod prijetnjom strogih kazni obvezivala Malo vijeće da o takvim slučajevima odmah otvori proces, a da se o njemu “prvo i prije svega drugoga” raspravlja već na sljedećoj sjednici Senata, te da se takvi prijestupi egzemplarno kazne.²³

Nemira i pokušaja prevrata bilo je i izvan samoga Grada. Kao što je već spomenuto, jedine dvije ozbiljne pobune dogodile su se upravo u dubrovačkom distriktu, odnosno na Lastovu i u Konavlima.²⁴ Čini se da je Lastovo bilo

²¹ ...*aut qui inferret iniuriam tam de facto atque de verbis contra aliquem ex Consilio rogatorum* (ACR, sv. 38, f. 23). Zanimljivo je da je ova odredba od 12. srpnja uslijedila samo jedan dan nakon odluke Senata kojom su opozvane stroge kazne i Senatorima dopušteno da govore o procesu protiv “izdajnika” Tanisa, jedino nisu smjeli imenovati tužitelje i svjedoke (*Secreta Rogatorum*, sv. 1, f. 17'). Modernim rječnikom, ovdje se možda radilo o neuspjelom “spinu”. Atipičnom odredbom o ukidanju tajnosti procesa možda se htjelo pridobiti skandalizirano javno mnijenje. No samo dan kasnije, Senatori su se prepali reakcija javnosti kad čitava priča “procuri” - ili je u tom jednom danu već bilo incidenta? - pa su propisali stroge kazne za svaku kritiku ili čak nasilje. Naravno, ovo je samo spekulacija, no iz ponašanja Senata kao da se doista iščitava strah od reakcija javnosti. Naime, Tanis je umro na mukama ništa ne priznavši, a uskoro nakon njegove smrti dovedena je u pitanje i vjerodostojnost optužbi (N. Ragnina, »Annali di Ragusa.«: 279-280).

²² ...*de committendo dictum Minus Consilium quod invigilet supra contrarietatem quae posset succedere, et quod referat Consilio Rogatorum* (ACR, sv. 98, f. 138'). Prvi prijedlog bio je da se propišu kazne za one koji će govoriti protiv tih odredbi, no odbačen je i odabran očito oprezniji pristup da se reakcija prepusti Senatu kad vidi razvoj situacije.

²³ ACR, sv. 103, f. 176-177; o ovoj odredbi vidi i: Dragoljub Pavlović, »O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka.« *Zbornik radova SANU* 17 (1952): 32. Pavlović pogrešno uz ovu odluku vezuje i iduću odredbu (f. 177) o sindicima koji svake tri godine trebaju posjetiti čitav teritorij i poslušati pritužbe podanika, te formirati procese kojima se one rješavaju. Radi se o zasebnom zakonu koji nema veze s povredama dostojanstva vlasti.

²⁴ Od ove dvije pobune ona na Lastovu daleko je bolje istražena. Najvažnije studije su: Šime Ljubić, »O odnošajih medju republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti.« *Rad JAZU* 53 (1880): 114-134; Antonije Vučetić, »Dubrovčani na obrani svog teritorija i

svojevrсна neuralgična točka Republike, odnosno jedino područje gdje je postojala dugotrajna opasnost od izbijanja nemira. Otpor dubrovačkoj vlasti postojao je već tijekom mletačkog suvereniteta nad Dubrovnikom, a kulminirao je prijelomne 1358, kada su Lastovci nakratko uspjeli staviti svoj otok direktno pod upravu hrvatsko-dalmatinskog bana.²⁵ Razdoblje najvećih nestabilnosti počelo je lastovskom bunom u prvim godinama 17. stoljeća. Iako je ova pobuna na kraju s mukom ugušena, čini se da poslije nje otok nije zaista pacificiran. Nova zavjera da se Lastovo preda Mlecima propala je 1652/53. godine, 1668. i 1677. u Dubrovnik su stizale vijesti o neposluhu i mogućnosti nove pobune, a 1683. pokrenuta je istraga, jer je tijekom feste Sv. Vlaha zapaljena državna zastava.²⁶ Ta dugotrajna nestabilnost posljedica je nekoliko razloga: udaljenosti otoka, reintegriranja mnogih nezadovoljnika uslijed blagog tretmana 1606, ali i činjenice da je od svih dijelova Republike Lastovo imalo najjasnije definiranu lokalnu elitu, čija autonomija je svako malo ugrožavana od središnje vlasti u Dubrovniku.²⁷

slobodne plovidbe prema Mlečanima početkom XVII. vijeka.« *Glasnik dubrovačkog učenog društva "Sveti Vlaho"* 1 (1929): 84-95; R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*: 14-45; Marin Lucianović, »Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 3 (1954): 261-267; Antun Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*. Lastovo: Matica hrvatska Lastovo, 2001: 115-125; Nenad Vekarić, »Lastovski pobunjenici 1602. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 43 (2005): 43-73; Josip Lučić, »Prošlost otoka Lastova u doba Dubrovačke Republike.«, u: *Lastovski statut*, prir. Antun Cvitanić. Split: Književni krug, 1994: 61-71. Za konavosku bunu vidi: Stjepan Antoljak, »Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije (1799-1800).« *Rad JAZU* 286 (1952): 107-141; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. II. Zagreb: NZMH, 1980: 337-343.

²⁵ Š. Ljubić, »O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom«: 111-113; M. Lucianović, »Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike.«: 259-260; Zdenka Janeković Römer, *Višegradski ugovor temelj Dubrovačke Republike*. Zagreb: Golden marketing, 2003: 56, 92-93.

²⁶ Dobri sažeci neuspjele lastovske bune 1652/3. su: A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*: 130-132; Antonije Vučetić, *Dubrovnik za kandijskog rata 1645-1669: iz dopisivanja republike sa M. Sorgom-Bobalijem*. Dubrovnik: D. Pretner, 1896: 22-24; M. Lucianović, »Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike.«: 268-269. Za mogućnost pobune 1668. godine vidi: Radovan Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667. g.* Beograd: SAN, 1960: 346-347. Za slične vijesti iz 1677. vidi: *Isprave i akti*, serija 76, 17. stoljeće, sv. 64, br. 2051/176, DAD; *Isprave i akti*, 17. stoljeće, sv. 16, br. 1650. O procesu zbog paljenja državne zastave hicem iz arkebuze 1683. godine (što je, doduše, možda bilo slučajno) vidi: *Isprave i akti*, 17. stoljeće, sv. 65, br. 2052/12.

²⁷ O lastovskoj autonomiji i dubrovačkim presezanjima vidi: Antun Cvitanić, »Lastovsko statutarно pravo.«, u: *Lastovski statut*, prir. Antun Cvitanić. Split: Književni krug, 1994: 113-169; M. Lucianović, »Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike.«: 272-284; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 85-86. Za strukturu lokalne elite i njen odnos prema Dubrovniku vidi: N. Vekarić, »Lastovski pobunjenici 1602. godine.«: 43-73, osobito 65-70. Vekarić točno upozorava da se na otoku dogodilo nešto što dubrovačkim vlastima nikako nije odgovaralo - stvorila se oligarhijska lokalna elita (N. Vekarić, »Lastovski pobunjenici 1602. godine.«: 69).

Društvene i političke nestabilnosti javljale su se i u ostatku dubrovačkog distrikta. Početkom 15. stoljeća dubrovačka vlast oštro je kaznila nekolicinu uglednih Mljećana koji su, vjerojatno da spriječe nasilja obližnje flote Ladislava Napuljskog, na otoku podigli njegovu zastavu.²⁸ U isto vrijeme dogodili su se i nemiri lokalnih vlasteličića u tek zadobivenom Primorju, koje možda treba povezati s poznatom urotom Zamagna i Bodača 1400 godine.²⁹ Godine 1438. pobunili su se stanovnici Rijeke dubrovačke zbog odredbe da trebaju besplatno služiti na galijama.³⁰ Do novih nemira u Primorju došlo je 1479, kada su neki stanovnici podvrgnuti mukama i utamničeni zbog neposlušnosti prema slanskome knezu.³¹ Godine 1514. došlo je do manje pobune seljaka u Župi, a u oktobru 1516. protiv lokalnog kapetana u Cavtatu.³² Nemiri su izbili i na Lopudu 1525. godine, kad su se neki otočani - ni manje ni više no obučeni "u žensku odjeću" - potukli s *barabantima* i *soldatima*, te lopudskim knezom.³³ Nekoliko pobuna izbilo je i prilikom uspostave dubrovačke vlasti u Konavlima 1420-tih godina, a dio Konavljana pridružio se dubrovačkim neprijateljima R. Pavloviću i S. Vukčiću Kosači tijekom ratova sredinom 15. stoljeća.³⁴ Konačno, 1635. godine otkrivena je "spletka za osvajanje" Sokola, pa je Senat odlučio da se urotnici pronađu i "tajno liše života".³⁵

Naravno, ovo je nepotpuna, čak impresionistička lista društvenih nemira, zavjera i političkih protesta. Sve te epizode zaslužuju dublju analizu, no već ovaj površni

²⁸ Mladen Ančić, »Ciprijan Zaninov. Rod i karijera jednog splitskog patricija druge polovice XIV. stoljeća.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 39 (1997): 69-70; Z. Janeković Römer, *Višegradski ugovor*: 98-99; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 86.

²⁹ N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, I: 38-39. O uroti iz 1400. vidi i B. Krekić, »Prilozi unutrašnjoj historiji Dubrovnika početkom 15. veka.«: 63-67; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 30-32. Treba napomenuti da ova, čini se, prilično ozbiljna urota zaslužuje daljnja istraživanja.

³⁰ Antonije Vučetić, »Pobuna Riječana obavezanah na službu galije 1438. godine.« *Dubrovački list* 43 (1925): 1-2.

³¹ Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 85.

³² Zdravko Šundrica, »Pobuna u Župi dubrovačkoj 1515.« u: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva*, sv. I. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008: 409-411. Za Cavtat vidi: C. Jireček, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte.«: 417.

³³ *ACR*, sv. 38, f. 38-39' (o ovom slučaju i: C. Jireček, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte.«: 417-418). *Soldati* i *barabanti* su bili poslani *per officiales contrabandi vini*. Senat je u ovom slučaju istupio veoma oštro: petnaestorica otočana su osuđeni na rezanje desne ruke i uništenje svojih kuća.

³⁴ Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, I. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 47-48, 91-93.

³⁵ Za zavjeru 1635. godine vidi: *Secreta Rogatorum*, sv. 4, f. 97'-98. Nije jasno o čemu se točno radilo, jer senatski zapisnici spominju samo *machinatio oppressionis castri Socoli* ili *machinatione contro il detto castello*.

pregled pokazuje da je Republika bila daleko od mirne i skladne zajednice. Ta činjenica često ostaje neprimijećena zbog ideologije harmonije koja prožima dubrovačke dokumente, ne samo u smislu eksplicitnog isticanja društvene sloge, već i tendencioznog prešućivanja sukoba. Također, mnogo toga izmiče povjesničarevu pogledu i zbog šturog formata službenih dokumenata, te stoga što su izvori koji su sadržavali najdelikatnije podatke često uništavani (najbolji primjer je fragmentarno sačuvana serija *Secreta rogatorum*). No unatoč velu ideologije i prešućivanja koji pokriva ovaj segment dubrovačke prošlosti, jasno je da je Dubrovnik patio od sličnih oblika društvenih i političkih nemira kao i ostali mediteranski gradovi.

Ipak, dvije su važne razlike koje ukazuju na središnje pitanje ove studije. Prva od tih dubrovačkih specifičnosti je činjenica da je pobuna, zavjera i protesta *zapravo bilo malo*. Koliko god gornja lista izgledala sugestivno, treba imati na umu da pokriva iznimno dug period od nekih tristotinjak godina. Pišući o pokušajima prevrata unutar vlasteoskog kruga, Nenad Vekarić je uočio osam urota u razdoblju od 13. stoljeća do pada Republike.³⁶ To je zapravo iznenađujuće mali broj. Kao što Vekarić primjećuje, osam urotničkih pokušaja u više od 600 godina, odnosno po jedan pokušaj u prosjeku svakih 75 godina, "prije govore o stabilnosti, nego o nestabilnosti dubrovačkog sustava vladanja."³⁷ S druge strane, i to je daleko više od prevratničkih pokušaja dubrovačkih pučana, odnosno društvene skupine za koju bi se očekivalo da je dežurni *trouble maker*. Jedini zaista rasni urotnički pokušaj, što se ambicioznosti ciljeva, ali ne i provedbe tiče, bio je onaj Držićev, dok za Tanijevu urotu 1525. nije izvjesno koje je ciljeve imala, ali se čini da drastične društvene i političke promjene

³⁶ Za popis tih osam urotničkih pokušaja vidi: N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 105. Doduše, treba napomenuti da je ovo maksimalistička procjena, jer za neke od tih događaja nije sigurno jesu li zaista predstavljali pokušaje da se nasilno preuzme vlast, pa čak ni da li se radilo o incidentima političke prirode. Na primjer, oskudni dokumenti ne dopuštaju da se sa sigurnošću zaključi da se 1285. godine doista radilo o uroti. Iako to jest moguće, izvjesno je samo da je došlo do nemira - možda posve spontanih i bez političkog cilja - kad je mletački knez naredio da se uhapsi Binçola Marinov (N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 33). Još manje se zna o slučaju iz 1336. godine, kada su iz Grada prognani neki pripadnici rodova Juda, Grade i Pabora. Razlog tome mogao je biti politički prijestup, ali i nešto drugo (N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 33-34). Također, nema nedvojbenih dokaza da je Držićeva urota doista vezana uz vlasteoski sukob oko crkvene jurisdikcije - sve veze su samo kontekstualne - pa nije sigurno treba li je ubrajati među vlasteoske urote. Tim više je tako jer je Držićev prijedlog reforme Republike bio prilično anti-vlasteoski, odnosno uključivao je podjelu vlasti između plemstva i puka, pa je pitanje je li u pozadini doista mogao biti jedan vlasteoski klan (N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 98-100; N. Vekarić, »Držićeva firentinska urotnička epizoda«: 866-873).

³⁷ N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 106. Doduše, treba naglasiti da nakon velike zavjere 1611-1612. više nije bilo prevratničkih pokušaja sve do pada Republike. Drugim riječima, kronološka distribucija zavjera je neujednačena, jer ih većina pada u period 15. 16. i ranog 17. stoljeća.

nisu bile među njima. Naravno, moguće je da je bilo još nama danas nepoznatih prevratničkih pokušaja iz pučanskog kruga, no čak i ovako se s priličnom sigurnošću može reći da ih je bilo manje nego onih vlastele. Zanimljivo je da ne postoji nijedan slučaj pobune sitnog puka (*popolo minuto*), iako postoje naznake njegova nezadovoljstva. Tako na primjer, kroničari spominju da su neki pripadnici nižih slojeva (*plebe, pelizari e becari, artesani*) slijedili urotnike 1400. godine, no oni definitivno nisu bili protagonisti tog pokušaja.³⁸ Što se dubrovačkog distrikta tiče, jedina skupina koja se po subverzivnosti mogla takmičiti s vlastelom su Lastovci, odnosno skupina oligarhijskih rodova koji su tijekom 17. stoljeća više puta pružali otpor dubrovačkoj vlasti.³⁹ Sve u svemu, zaključak je intrigantan: kad se uzme u obzir dugo trajanje, u vlasteoskom poretku najsubverzivnija je bila upravo vlastela.

Uz njihov relativno mali broj, druga specifičnost dubrovačkih buna, zavjera i protesta jest da *nikada nisu doveli do zaista masovne pobune i/ili promjene političkog poretka* (osim, naravno, u polulegendarnom primjeru D. Jude). Zbog niza razloga kojima se bavi ova studija, čini se da je svim tim subverzivnim pokušajima falio kontekst koji bi omogućio da prerastu u ozbiljnu prijetnju poretku. Pojednostavljujući zbog jasnoće, može se reći: pobune su bile lokalne, uključivale su manji broj ljudi i kratko su trajale; zavjere nisu imale ozbiljnu društvenu bazu, brzo su otkrivane od vlasti, a čini se da njihov cilj najčešće nije bila politička reforma, već osvajanje vlasti ili predaja dijela teritorija stranoj sili; protesti su se svodili na subverzivan govor ili anonimne letke, koji bi definitivno uzrujali vlast, ali ne bi imali značajnijih posljedica. Čak su i lastovska i konavoska buna, iznimni primjeri masovnijih i trajnijih pobuna, ostale lokalne i nisu potakle nemire u susjednim područjima, što je drugdje često bio slučaj. Na istome tragu čak su i najdramatičniji sukobi unutar vlasteoskog kruga - najbolji primjer je velika zavjera 1611/12. - uglavnom ostajali unutar institucionalnih okvira, svodeći se na nadglasavanje i polemike u vijećima, uz povremena

³⁸ Vidi: »Li Annali della nobilissima republica di Ragusa.«, u: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ur. Speratus Nodilo. Zagabriae: JAZU, 1883: 52; N. Ragnina, »Annali di Ragusa.«: 245; Serafino Razzi, *La Storia di Ragusa*, ur. Giuseppe Gelcich. Dubrovnik: Tipografia Serbo-Ragusina A. Pasarić, 1903: 86. S druge strane, po svjedočenju jednog Trebinjca, sudionika zavjere, od saveznika koje su Bodače i Zamagne pronašli u zaleđu 1400. godine u Grad su došla samo četiri čovjeka, jer su se pri prevratu uzdali u građane (*civibus*) koje su dubrovački zavjerenici tvrdili da imaju na svojoj strani. Vidi: Đuro Tošić, »Učešće Trebinjaca u neuspjeloj zavjeri protiv Dubrovnika.« *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 5 (2008): 85. Ova prilično nejasna vijest mogla bi značiti da su urotnici 1400. imali i podršku dijela građana, čak i da su ti građani bili brojni, ako Trebinjci nisu smatrali nužnim dovoditi svoje trupe. No teško je biti siguran što se skriva iza termina *civis* u ovoj ionako nepouzdanoj vijesti.

³⁹ Za rekonstrukciju te skupine vidi: N. Vekarić, »Lastovski pobunjenici 1602. godine.«: 43-73.

iskliznuća poput pisanja satira, javnih svađa ili manjih fizičkih obračuna.⁴⁰ Sve u svemu, u Dubrovniku je tenzija bilo, ali nikada nisu doista eksplodirale. Riskirajući nespretnu, čak neumjesnu metaforu: u Dubrovniku je vrilo, ali nikada nije prekipjelo.

Na slabiji intenzitet socijalnih i političkih tenzija ukazuje i činjenica da u nekoliko kriznih trenutaka, kada je vlasteoski poredak bio ozbiljno poljuljan, razvlaštene skupine nisu pokušale iskoristiti povoljnu situaciju. Drugim riječima, u trenucima kad su se otvarale šanse za promjenu poretka, dubrovački puk i stanovnici distrikta ostajali su iznenađujuće pasivni. O tome najjasnije svjedoči nekoliko kasnih, ali znakovitih primjera. Najočitija je situacija neposredno nakon velikog potresa 1667, kada, unatoč bezvlašću i anarhiji puk nije artikulirao vlastiti politički program, već je sudjelovao u ponovnoj izgradnji starog aristokratskog poretka.⁴¹ Iako izvan kronoloških okvira ove studije, treba spomenuti i nevjerojatno sugestivnu situaciju iz 1762/63, kada je zbog vlasteoskih

⁴⁰ Za predominantno institucionalni karakter klanovske borbe vidi: N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 106-107.

⁴¹ Kooperativnosti građanstva vjerojatno je pridonijela činjenica da je nedavno, 1666. godine, započelo primanje građanskih obitelji u plemstvo (D. Pavlović, »O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka.«: 34-36; S. Čosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*: 66). Čini se da je određeno obećanje o uključivanju u patricijat pučanima dano i neposredno nakon potresa. Vidi: Grga Novak, »Mletački izvori o potresu u Dubrovniku i Kotoru 6. travnja god. 1667.« *Starine JAZU* 55 (1971): 20. Štoviše, moguće je da je pučanima tada obećano i mnogo više: oni su sudjelovali na svim najranijim sastancima na kojima se konstituirala privremena uprava, pa se u tim trenucima zaista moglo činiti da će uslijediti temeljite promjene političkog sustava. Izgleda da su građani na tim skupštinama imali određeno pravo da glasuju i da budu birani u javne službe. Naime, 11. travnja jedan je pučanin izabran među kapetane grada, 20. travnja drugi je izabran za magistrata (opskrbe kruhom), a pri izboru vladajućeg tijela, tj. dvanaestorice, 23. travnja nominirano je čak pet pučana, iako nijedan nije izabran (za ove primjere: R. Samardžić, *Borba Dubrovnika*: 39-40, 57, 65-66). Ipak, ova revolucionarna praksa nije se ustalila. Uspostavom tradicionalnog aparata i, osobito, sazivom Velikog vijeća u lipnju, postalo je jasno da velikih političkih promjena neće biti (za zanimljivu analizu ponovne uspostave vlasteoskog monopola vidi: R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*: 276-277). Naznake da se pučanske interese ipak donekle uvažavalo jest činjenica da je jedna od prvih odluka Velikog vijeća bilo olakšavanje primanja deset novih građanskih obitelji u plemstvo (R. Samardžić, *Borba Dubrovnika*: 124-125; S. Čosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*: 67). Jedina vijest o ozbiljnim političkim zahtijevanjima puka u postpotresnom razdoblju nalazi se kod suvremenog šibenskog kroničara Difnika. Pišući o periodu nakon 23. travnja, tj. nakon izbora dvanaestorice, Difnik navodi: »Tako nesređena i loše sastavljena uprava trajala je dva mjeseca, pa su se u to vrijeme pobunili najsmioniji pučani, zahtijevajući da, s obzirom na mali broj preostalog plemstva, i oni sudjeluju, i to u novom obliku pučke republike, što su plemići spriječili donošenjem odluke u Velikom vijeću da se u isto primi deset obitelji...» (Franjo Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, ur. Duško Kečkemet. Split: Književni krug, 1986: 284). Čini se da ovdje Difnik ipak projicira bitno različitu dalmatinsku situaciju na dubrovački slučaj. Moguće je da je nekih zahtijevanja pučana bilo, no definitivno nije došlo do ozbiljnih nemira ili organiziranog političkog djelovanja, jer bi o tome ostao trag u bogatim dokumentima o postpotresnom razdoblju.

sukoba došlo do potpune paralize političkog sustava na četiri mjeseca, a to rasulo vlasti je ostatak populacije mirno promatrao dok se plemići konačno nisu dogovorili.⁴² Treba spomenuti i dvije manje dramatične, ali ipak ozbiljne krize u ranom 17. stoljeću, koje su također prošle bez izazova od strane razvlaštenih. Prva je razdoblje velike zavjere 1611/12, kada je bilo općepoznato da među vlastelom bjesni žestoki sukob, a direktna intervencija stranih sila, osobito Habsburgovaca i njihovih satelita, činila se itekako mogućom.⁴³ Jednako kritičan bio je period početkom 1603. godine, kada je Lastovo okupirala mletačka vojska, a dubrovačka vlast bila u najžešćem sukobu s papinstvom ikada, čak pod prijetnjom ekskomunikacije i interdikta.⁴⁴ Svi ti trenuci krize, u kojima su razvlašteni ostali pasivni, ukazuju na činjenicu koja je jedan od lajtmotiva ove studije: čini se da je vlastela uspjela oduzeti politički subjektivitet drugim društvenim skupinama.

Izenađujuća mirnoća dubrovačke populacije pokazuje se ne samo u malom broju i slabom intenzitetu subverzivnih aktivnosti, već se iščitava i iz politike dubrovačkih vlasti. Naime, patricijat se oslanjao na razvlaštenu većinu stanovništva u možda najdelikatnijem segmentu javnih poslova - državnoj sigurnosti. Niz vojno-sigurnosnih politika otkriva da su vladajući imali znatno poverenje u ostale društvene skupine, povjerenje koje je sezalo dotle da su ih koristili kao temelj obrambenog sustava Republike. Najočitiiji primjer je činjenica da su u kasnom srednjem i ranom novom vijeku, kada druge države masovno unajmljuju strane plaćenike, veliku većinu vojnih snaga Republike činili dubrovački podanici.⁴⁵

⁴² Nova interpretacija s referencama na stariju literaturu je: S. Ćosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*: 89-94.

⁴³ S. Ćosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*: 25-47. Za žestoke obračune među patricijima, čak izvlačenje mačeva u Senatu, te različite glasine o stranoj intervenciji, uglavnom na temelju mletačkih dokumenata vidi: Z. Zlatar, *Our Kingdom Come*: 300-304, 308, 314-324.

⁴⁴ R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*: 26-32; A. Vučetić, »Dubrovčani na obrani.«: 90-92.

⁴⁵ Uz manji broj stranih plaćenika koji su služili kao *barabanti* i bombardijeri, dubrovačka vojska sastojala se od domaćih ljudi, unajmljenih kao *soldati* ili regrutiranih po potrebi iz raznih dijelova Republike. Vidi: Ilija Mitić, »Organizacija kopnene i pomorske obrane dubrovačke države - Republike od stjecanja nezavisnosti 1358. do dolaska Francuza 1806. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 24/25 (1987): 103-104. Doduše, treba spomenuti razdoblje prve polovine 15. stoljeća, kada se i Republika u značajnijoj mjeri oslanjala na plaćenike, no ta je praksa prestala nastupanjem perioda neutralnosti. Vidi: Nenad Fejić, »Jedan pogled na ratove Dubrovnika.« *Istorijski časopis* 56 (2008): *passim*, osobito 142-143, 149-150. No čak i u ovom periodu regrutiranje najamnika vršilo se samo u situacijama iznimne opasnosti i na kraće periode nego, na primjer, u Veneciji (N. Fejić, »Jedan pogled na ratove Dubrovnika.«: 147). Sjajna studija koja upozorava na ogromnu važnost plaćeničkih vojski u novovjekovnoj Europi je: David Parrott, *The Business of War: Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Značajno povjerenje vlasti spram vlastite populacije pokazuje i činjenica da se pučane i stanovnike distrikta stoljećima koristilo za stražarsku dužnost u Gradu. Štoviše, u kritičnim situacijama je ne samo plemićima, već i pučanima naređivano da u Gradu nose oružje, a stotine ljudi iz okolnih područja dovođene su da pojačaju njegovu obranu.⁴⁶ Sjajan primjer povjerenja u pučansku elitu predstavlja odluka Senata iz proljeća 1612, tijekom panične mobilizacije zbog straha od napada uskoka vođenih izgnanim Marinom Restijem. Očito više strepeći od posvađanih patricija nego od građana, Senat je antunine i lazarine doslovce koristio da kontroliraju vlasteline. Naime, određeno je da stražama zajedno zapovijedaju jedan plemić i jedan pučanin, a glavinom vojnika zapovijedala je komisija sastavljena od dva vlastelina i dva pučanina.⁴⁷ Konačno, značajno povjerenje u vlastitu populaciju otkriva činjenica da su dubrovačke vlasti stanovnicima distrikta redovito slale oružje i dopuštale vršenje sitnijih policijskih dužnosti, kao i održavanje i gradnju fortifikacija.⁴⁸

Zaključak je jednostavan: da su postojale ozbiljne tenzije između patricijata i ostalih društvenih skupina, dubrovačke vlasti ponašale bi se na posve drugačiji način. Ova spremnost da se naoruža vlastito stanovništvo i da se na njega osloni u kritičnim trenucima otkriva da su dubrovačke vlasti računale na visoku dozu poslušnosti i koooperativnosti svojih podanika. To se povjerenje pokazalo opravdanim, jer u gotovo pola milenija dubrovačke neovisnosti ne postoji nijedan

⁴⁶ I. Mitić, »Organizacija«: 105-107, 111; za sudjelovanje puka u stražama te obavezu pučana i obrtnika (*plebei, artifices*) da čuvaju gradska vrata i zidine kad dođe veći broj stranaca vidi: Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, ur. Zdenka Janeković Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 78-81, 165-166; za obavezu pučana da tijekom krize nose oružje u Gradu: *ACR*, sv. 85, f. 203; za obavezu Lastovaca da u Grad šalju 20 vojnika na stražu: M. Lucianović, »Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike«: 261.

⁴⁷ Z. Zlatar, *Our Kingdom Come*: 314-315. Dokument spominje *cittadini*, što se odnosi na članove elitnih bratovština, a ne na čitav puk. Inače, svojevrsna kontrola formalno subordiniranih pučana nad plemićima bila je stari princip dubrovačke uprave: on se primjenjivao i u diplomatskim misijama i sudstvu (na primjer: Nella Lonza, *Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 86). O tom kontrolnom mehanizmu više u drugom dijelu ove rasprave.

⁴⁸ Za te dužnosti uglavnom su bile zadužene lokalne bratovštine. Za nekoliko tipičnih primjera vidi: *ACR*, sv. 117, f. 209; M. Lucianović, »Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike«: 269; Ante Marinović, »Local Autonomies in the Ancient Republic of Dubrovnik«, u: *Actes du IIe congrès international des Etudes du sud-est européen (Athènes, 7-13 Mai 1970)*, sv. 2, ur. Titos Jochalas i Maria G. Nystazopoulou. Atena: Association Internationale des Etudes du Sud-Est Européen, 1972: 508; Ante Marinović, »Bratstva u Konavlima - lokalni organi vlasti za doba Dubrovačke Republike«, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, sv. 1, ur. Vladimir Stipetić. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 116-117, 121-122.

primjer da su razvlaštene skupine pokušale iskoristiti svoju vojnu spremnost u situaciji krize.⁴⁹

U sjeni Zmaja i Lava: geopolitički faktori stabilnosti

Iako se na prvu čini da je stabilnost *par excellence* unutarnje političko pitanje koje nema veze s vanjskom politikom, ova sekcija pokazuje da su te dvije sfere zapravo bile snažno povezane. U dubrovačkom slučaju specifičan geopolitički kontekst značajno je pridonosio stabilnosti, i to na nekoliko načina. Prvo, zbog političke, religijske i kulturne različitosti između Grada i zaleđa, nezadovoljnici su imali manje mogućnosti da nađu saveznike u neposrednom susjedstvu. Drugo, opasan položaj Dubrovnika u okruženju velikih sila, odnosno neprijateljske Venecije i “nevjerničkih” Osmanlija, pridonio je disciplini i koheziji populacije, što je dodatno ojačano snažnom propagandom vlasti o stalnoj vanjskoj prijetnji. Treće, politika stroge neutralnosti koju je Dubrovnik vodio od druge polovine 15. stoljeća omogućila mu je da izbjegne čitav niz duboko destabilizirajućih situacija koje su dovodile do pobuna i prevrata u drugim državama.

Značaj specifične geopolitičke pozicije za stabilnost u srednjovjekovnom razdoblju jasno se pokazuje kada se Dubrovnik uspoređi s drugim dalmatinskim gradovima, odnosno Splitom, Trogirima, Šibenikom i Zadrom. Tijekom 13. 14. i 15. stoljeća ti su gradovi bili izloženi snažnom i destabilizirajućem pritisku susjednih sila. Takav je pritisak s jedne strane vršila Venecija i njega je, naravno, osjećao i sam Dubrovnik. No Dubrovnik je zbog svog položaja bio pošteđen pritiska s druge strane, iz kopnenog zaleđa. U drugim dalmatinskim gradovima susjedni vladari i velikaši - najočitiiji primjeri su Šubići, kralj Tvrtko i Hrvoje Vukčić Hrvatinić - stvarali su mreže svojih klijenata, koji su se zalagali za njihove političke ciljeve te pomagali svojim patronima da uspostave direktnu vlast. Drugim riječima, politika dalmatinskih komuna mnogo je snažnije obilježena djelovanjem stranaka sastavljenih od ljudi koji su bili vezani uz obližnje moćnike preko darovanja posjeda, dodjeljivanja prestižnih službi i ženidbenih veza. Sukobi unutar gradova stoga su često imali izraženu vanjskopolitičku dimenziju, dobivajući na žestini zbog podrške i upliva susjednih

⁴⁹ Naravno, za dubrovačko oslanjanje na “narodnu vojsku” postojali su i drugi razlozi, osim povjerenja u vlastite podanike. Dva tipično dubrovačka razloga bili su konzervativizam i štednja, a uz to su određenu ulogu vjerojatno igrali i neutralnost, koja je smanjila potrebu za vojnom spremnošću, te nepovjerenje spram plaćenika, tipično za mnoge predmoderne države.

velikaša, koji su se borili za vlastiti dinastički interes i/ili nastupali kao zastupnici daleke kraljevske vlasti.⁵⁰

Dubrovnik je bio uvelike pošteđen takvog pritiska zbog svoje bitno slabije povezanosti sa zaleđem, odnosno svog izrazito graničnog položaja. Za razliku od drugih dalmatinskih gradova, Dubrovnik *nikada* nije bio u istoj državi sa zaleđem, *nikada* nije imao susjednog velikaša za kneza ili njegovu vojnu posadu unutar zidina. Već ta trajna politička odsječenost otežavala je stvaranje klijentelističkih veza sa silama u neposrednoj blizini (iako su, naravno, ekonomske veze bile izrazito snažne). Odvojenost Dubrovnika dodatno je produbljivala činjenica da je on, u mnogo većoj mjeri od ostalih dalmatinskih gradova, bio religijski i kulturno različit od svojih kopnenih susjeda. Zato što nisu imale moćne saveznike u blizini, ili ih je barem bilo teže pronaći, političke frakcije i zavjereničke skupine predstavljale su manju prijetnju poretku. Time su izbjegnute niz nestabilnosti te poremećaji socijalnih veza i institucionalnog okvira, do kojih su u drugim gradovima dovodile stranke, strana vladavina i (relativno) česte promjene vrhovništva.⁵¹

Naravno, ova razlika nije bila apsolutna već relativna: i srednjovjekovna elita Dubrovnika bila je podijeljena na frakcije vezane uz susjedne sile, no to je bilo manje izraženo nego u ostalim dalmatinskim gradovima. Već legenda o Damjanu Judi, knezu tiraninu koji je zbačen uz mletačku pomoć, ukazuje da se i u Dubrovniku dogodio tipičan scenarij po kojem je dio lokalne elite proveo

⁵⁰ Odlična analiza je: Damir Karbić, »Odnosi gradskog plemstva i bibrirskih knezova Šubića: prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna.« *Povijesni prilozi* 35 (2008): 43-58. Vidjeti također: Damir Karbić, »Šubići bibrirski do gubitka nasljedne banske časti (1322).« *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 22 (2004): passim, osobito 6-12, 18-23. Vjerojatno je najbolji primjer Trogir, u kojem je tijekom 14. stoljeća više puta izbijao sukob dviju stranaka, vezanih uz Veneciju s jedne, a vladare i velikaše iz zaleđa s druge strane (Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku. Javni život grada i njegovih ljudi*. Trogir: Muzej grada Trogira, 1985: 214-239, 247-255, 299-304, 324-358; Irena Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir, prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009: 24-33; Zdenka Janeković Römer, »Grad i građani između kraljeva, velikaša i prelata - pogled Nade Klaić na srednjovjekovnu trogirsku komunu.« u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, ur. Tomislav Galović i Damir Agičić. Zagreb: FF Press, 2014: 207-228). Za nekoliko primjera iz Zadra vidi: Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar: Filozofski fakultet, 1976: 334-335, 358-359; D. Karbić, »Šubići bibrirski«: 18-20; Mladen Ančić, »Od tradicije "sedam pobuna" do dragovoljnih mletačkih podanika. Razvojna putanja Zadra u prvom desetljeću 15. stoljeća.« *Povijesni prilozi* 37 (2009): 43-96. Za primjere iz Splita vidi: Grga Novak, *Povijest Splita. Knjiga prva: od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine*. Split: Škuna, 2005: 239-261; Stjepan Antoljak, *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj*. Zagreb: Matica hrvatska, 1956: 24-28.

⁵¹ Za sličan argument, uz nešto drugačiji naglasak, vidjeti: Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 236-237.

prevrat uz pomoć strane sile. Ipak, na specifičnost dubrovačke situacije ukazuju dvije činjenice: prvo, to je jedini uspješan prevrat s vanjskom podrškom u srednjovjekovnom Dubrovniku; drugo, ta vanjska podrška došla je iz Venecije, a ne iz zaleđa. Sve do kasnog 15. stoljeća postoji samo jedan pokušaj prevrata koji se oslanjao na pomoć vladara i velikaša iz zaleđa, a to je onaj iz 1400. godine. No ni u tom se slučaju vjerojatno nije radilo o ozbiljnoj klijentelističkoj grupi, već samo o oportunističkom savezu s kopnenim susjedima.⁵² Zapravo, jedini jasan primjer frakcije s vanjskopolitičkim sponzorstvom u srednjovjekovnom Dubrovniku bila je skupina prougarski orijentiranih plemića sredinom 14. stoljeća, koja je pripadala širokoj mreži anžuvinskih klijenata u dalmatinskim gradovima. No unatoč oslanjanju na obližnje zastupnike kraljevske vlasti, poput bana, kod kraljevskih *fideles* tog razdoblja nije se radilo o tipičnoj stranci vezanoj uz susjednog velikaša, već daleku anžuvinsku velevlast.⁵³

⁵² Za rekonstrukciju trebinjskih saveznika zavjerenika vidi: Đ. Tošić, »Učešće Trebinjaca«: 75-87. Tošićev rad je dragocjen jer se bazira na suvremenom kaznenom spisu, dok kroničarski opisi ove zavjere nažalost sadrže tek kratke spomene veza sa zaleđem, a ni oni nisu do kraja podudarni. Tako anali dubrovačkog Anonima - iako njihov urednik, N. Nodilo, upozorava da je taj dio možda dodan kasnije - izvještavaju da su urotnici poslali izaslanike vojvodama iz zaleđa (Trebinje, Popovo polje), tražeći da pošalju vojsku s kojom će osvojiti Dubrovnik. Navodno su im nudili da opljačkaju grad, dok su vlast htjeli zadržati za sebe. Vidi: »Li Annali della nobilissima repubblica di Ragusa.«: 52-53; slično i: Giugno Resti, »Chroniche di Ragusa.«, u: *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*, ur. Speratus Nodilo, Zagreb: JAZU, 1893: 187-188. Izvještaj N. Ragnine razlikuje se u brojnim detaljima, pa tako i po tome tko je navodno bio vanjski saveznik urotnika. Sam Ragnina kao da nije siguran, te spominje da je uhvaćen neki Slaven (*Sclavo*) ili Vlah (*Murlaco*) s pismom za koje *stimavasi esser mandata da Stefano, despoto di Servia, o vero dallo re di Bosna Ostoja* (N. Ragnina, »Annali di Ragusa.«: 244). Vjerojatno kombinirajući Anonimov i Ragninin izvještaj, Luccari spominje S. Lazarevića i niz velikaša iz zaleđa (Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso Ristretto degli Annali di Ravsa libri qvattro di Giacomo di Pietro Lvccari Gentilhuomo Rauseo etc. dal principio di essa sino al anno presente MDCIII*. Venetia: ad instantia di Antonio Leonardi, 1605: 76). Razzi samo spominje da su zavjerenici bili "iskvareni novcem i obećanjima nekog bosanskog velikaša (*un signore Bossinese*)" (S. Razzi, *La Storia di Ragusa*: 86).

⁵³ Za ugarske pristaše, a osobito nekolicinu vlastelina koji su bili Ludovikovi klijenti, vidi: Z. Janeković Römer, *Višegradski ugovor*: 102-109; za analizu ovog ključnog razdoblja u klanskom ključu: N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 35-84, a za ugarske pristalice specifično, 54-67. Strah dubrovačke vlasti od povezivanja njenih podanika sa stranim vladarima vidljiv je u nizu odredaba kojima se, pod prijetnjom najstrožih kazni, pojedincima zabranjivalo primanje posjeda, povlastica i titula od različitih stranih sila. Sličan strah iščitava se i iz sumnjičavog odnosa spram pojedinaca koji su uživali visoke položaje na stranim dvorovima (Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 32-35, 87-88, 249; Z. Janeković Römer, *Višegradski ugovor*: 102-103). Znakovit u ovom kontekstu je postupak dubrovačkih vlasti prema glavnom Ludovikovu pouzdaniku, Marinu Klementovom Gozze, protiv kojeg je čak otvorena istraga, no zaustavljena je nakon direktne kraljeve intervencije (Z. Janeković Römer, *Višegradski ugovor*: 103-108; N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 54-56). Slična sumnjičavost, uz obzirnost spram njegovog moćnog patrona, vidljiva je skoro dvije stotine godina kasnije na primjeru još jednog utjecajnog klijenta strane velesile - Marina Zamagne, vođe prošpanjolske grupacije sredinom 16. stoljeća (J. Tadić, *Dubrovački portreti*: 31-52).

Dramatična promjena geopolitičkog konteksta u Novom vijeku, kada Dubrovnik posve okružuju osmanska i mletačka velesila, nije promijenila temeljnu činjenicu: dubrovački nezadovoljnici nisu imali dobrih saveznika u blizini. Tu izoliranost jasno potvrđuje Držić, spekulirajući o mogućnosti da se razvlaštena vlastela obrati jednoj od susjednih velesila: “Što se tiče mogućnosti da bi se obratili mletačkim ili turskim snagama, *nikad* to neće učiniti, jer *svi* Dubrovčani, bez iznimke, mrze i jedne i druge; i od toga bi imali više štete nego koristi”.⁵⁴ Koliko god Držić u svojim urotničkim pismima bio tendenciozan, ovo zvuči kao suvisla geopolitička procjena.

Naime, prva od dvije susjedne sile, Venecija, stoljećima je doživljavana kao najveći neprijatelj Dubrovnika, kao predator koji gotovo opsesivno spletकारी protiv dubrovačke “slobode”.⁵⁵ U dokumentima, doduše, postoji nekoliko spomena promletačke skupine među vlastelom, a u dramatičnim okolnostima nakon velikog potresa nekolicina patricija je čak bila sklona sklapanju svojevrstne unije dviju država.⁵⁶ Međutim, o snažnim ogradama spram Venecije svjedoči činjenica da tijekom četiri i pol stoljeća dubrovačke neovisnosti postoji samo jedan primjer “dubrovačkih” nezadovoljnika koji su se za pomoć okrenuli Mlecima - radi se, naravno, o Lastovcima u 17. stoljeću.

Ni druga susjedna velesila, “nevjerničko” i “barbarsko” Osmansko Carstvo, nije bila dobar adresat za dubrovačke nezadovoljnike.⁵⁷ Doduše, tijekom kasnog 15. i ranog 16. stoljeća, u vrijeme nagle ekspanzije Carstva u dubrovačkoj

⁵⁴ L. Kunčević, »“Ipak nije na odmet sve čuti”«: 14.

⁵⁵ Lovro Kunčević, »Dubrovačka slika Venecije i venecijanska slika Dubrovnika u ranom novom vijeku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 10-23. Za dubrovačku sliku Venecije vidi također: Zdenka Janeković Römer »Ragusan views of Venetian Rule (1205-1358)«, u: *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo / Der westliche Balkan, der Adria-raum und Venedig (13.-18. Jahrhundert)*, ur. Gherardo Ortalli i Oliver Jens Schmitt. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009: 53-76; Miljenko Foretić, »Venecija u zrcalu starog Dubrovnika.«, u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova*, ur. Anica Kisić. Dubrovnik: Matica hrvatska, 2007: 321-328.

⁵⁶ Na primjer, tijekom velike zavjere 1612. godine jedan mletački špijun izvještavao je da je Grad podijeljen na tri frakcije: najsnažniju, sklonu Osmanlijama, te španjolsku i mletačku (Z. Zlatar, *Our Kingdom Come*: 317). Za razdoblje velikog potresa vidi: Lovro Kunčević i Domagoj Madunić, »Venecija i Dubrovnik u vrijeme velikog potresa 1667. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/1 (2014): 173-218. Postoje i vijesti o nekolicini patricija koji su u ranom 16. stoljeću špijunirali za Veneciju, iako se možda radilo o “dvostrukoj igri” u dogovoru s dubrovačkim vlastima (Paolo Preto, »Tajna diplomacija Mletaka i Dubrovnika.«, u: *Tajna diplomacija u Dubrovniku u XVI stoljeću*, ur. Mirjana Polić Bobić. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2011: 66-67).

⁵⁷ Za sliku Osmanlija u dubrovačkoj tradiciji vidi: Zdenka Janeković Römer, »Osmanlis, Islam and Christianity in Ragusan Chronicles (16th-17th Centuries)«, u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approaching the “Other” on the Borderlands. Eastern Adriatic and beyond, 1500-1800*, ur. Egidio Ivetic i Drago Roksandić. Padova: Cleup, 2007: 61-79.

okolini, javlja se nekoliko zavjera vezanih uz Osmanlije. Čini se da se kod svih tih pokušaja radilo o nakani da se Turcima preda strateški važan Ston, dok se o motivima može samo nagađati: možda se radilo o širem političkom programu ili tek osobnom probitku.⁵⁸ No treba naglasiti da su ove zavjere karakteristične samo za prvu fazu osmansko-dubrovačkih odnosa, a kasnije, nakon stabiliziranja dubrovačkog tributarnog položaja, obrazac se iz temelja mijenja. Tijekom 16. i 17. stoljeća većina dubrovačkih urota usmjerena je protiv Osmanlija i proosmanske politike dubrovačke vlasti. Za mnoge Dubrovčane status tributara “nevjerničkog” carstva bio je moralno i politički neprihvatljiv, tako da je anti-osmansko usmjerenje prisutno kod većine zavjerenika, počevši od Bucignola, preko Držića sve do protagonista velike zavjere. Kad se promisli o njihovim ciljevima, jasno je da tim ljudima nije moglo pasti na pamet da se za pomoć obrate Osmanlijama.⁵⁹

⁵⁸ Nikola Teodor-Ivanov Palmota pogubljen je 1483. zbog splotkarenja s Turcima, a iz tog su razloga ubijeni i Nikola Marinov Resti 1486. te Ivan Kimov Tanis 1525. godine (Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 35; N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 86-87). Što se ciljeva ovih zavjera tiče, za Restićev i Tanisov pokušaj izgleda da se radilo (prvenstveno?) o pokušaju da se Osmanlijama preda Ston. To je moguće, ali manje izvjesno i za Palmotin pokušaj: naime, predaju Stona navodi samo Ragnina, dok ostali kroničari spominju tek neodređeno dogovaranje s Osmanlijama u Herceg-Novom. Vidi: N. Ragnina, »Annali di Ragusa.«: 267; za anonimne anale: »Li Annali della nobilissima republica di Ragusa.«: 74; Giovanni di Marino Gondola, »Chroniche ulteriori di Ragusa.«, u: *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*, ur. Speratus Nodilo. Zagrabiae: JAZU, 1893: 387. Treba spomenuti, kao što sugerira N. Vekarić, da je moguće da se kod Palmote i Restija zapravo radilo o povezanim pokušajima (N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 86). U vezi s Palmotinim i Restijevim pokušajima možda je bila i zavjera nekog Mateja, nižeg oficira (*caporale*) *barabanata*, koji je upravo 1483. pogubljen s još dva vojnika, jer je Osmanlijama slao obavijesti i htio im predati grad (za šture vijesti: »Li Annali della nobilissima republica di Ragusa.«: 74; S. Razzi, *La Storia di Ragusa*: 108; Giovanni di Marino Gondola, »Chroniche ulteriori di Ragusa.«: 387). Strah dubrovačke vlasti od vezivanja njenih podanika uz nadiruću osmansku velesilu otkriva odredba Senata iz studenog 1467. kojom se određuje da treba odabrati tri oficijala koji će tijekom iduće godine saznati koji su od građana i trgovaca dobili *algun saluoconducto o alguna franchigia* od Osmanlija. Trebaju ih pozvati da predaju te povlastice i, ako to učine, neće biti kažnjeni. No ako se uspostavi da je netko zatajio osmanski privilegij, bit će kažnjen zatvorskom kaznom. Najvećim zatvorskim kaznama, uz novčanu globu, prijetilo se onima koji bi u budućnosti dobili privilegije od Osmanlija. Slična odredba donesena je i za stanovnike dubrovačkog distrikta, a strah vlasti od osmanskog utjecaja očito je bio još veći, jer su kazne strože. Oni koji priznaju i predaju privilegije (*baratti*) bit će kažnjeni po odluci Senata, dok će se one koji ih kasnije prime tretirati kao izdajnike (*ACR*, sv. 19, f. 280-281). Za veze pojedinih Dubrovčana s Osmanlijama u ovom razdoblju vidi: Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*. Beograd: SANU, 1952: 315-325.

⁵⁹ Za anti-osmanske tendencije u Dubrovniku vidi: Vinko Foretić, »O Marinu Držiću.«: 50-60; Z. Zlatar, *Our Kingdom Come*: 261-297; Z. Zlatar, *Between the Double Eagle and the Crescent*: 55-74. Za širi kontekst tih tendencija vidi: Peter Bartl, *Der Westbalkan zwischen Spanischer Monarchie und Osmanischen Reich: Zur Türkenproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. Wiesbaden: Otto Hassarowitz, 1970; Angelo Tamborra, *Gli stati italiani e il problema turco dopo Lepanto*. Firenze: L. S. Olschki, 1961.

S druge strane, u relativnoj blizini je postojala sila koja je bila očiti saveznik za takve anti-osmanske inicijative - španjolski imperij, osobito njegov jugoistočni rub, Napuljsko Potkraljevstvo. No španjolski Habsburzi bili su u odviše dobrim odnosima s dubrovačkim vlastima i odviše im je odgovarao *status quo* u Republici da bi podržavali doista subverzivne aktivnosti.⁶⁰ Stoga u novovjekovnom Dubrovniku jest postojala prošpanjolska frakcija, ali njeni ciljevi nisu bili prevratnički. Kao što pokazuje poznati primjer Marina Zamagne, subverzivne aktivnosti španjolskih pristalica u Gradu uglavnom su se svodile na (pre)revno špijuniranje Osmanlija.⁶¹ Sve u svemu, zato što Španjolska nije bila zainteresirana, a Mleci i Osmanlije nisu bili dobri partneri, dubrovački nezadovoljnici bili su prisiljeni tražiti podršku udaljenijih sila. Taj obrazac - koji je zacijelo slabio urotničke pokušaje - jasno se vidi kod najvažnijih zavjera novovjekovnog Dubrovnika. Nije slučajno da su se Bucignoli vezali uz austrijske Habsburgovce, da je Držić putovao sve do Firence, a da su protagonisti velike zavjere podršku tražili od Savoje i Mantove.

Uz nedostatak dobrih saveznika, specifičan geopolitički kontekst Dubrovnika pridonosio je stabilnosti na još jedan način. Naime, dubrovačke vlasti svjesno su naglašavale opasan položaj Republike između dviju nesklonih velesila da bi potakle poslušnost i disciplinu svojih podanika. Javni diskurs renesansnog Dubrovnika - historiografija, književnost, diplomacija te politički ritual - sadrži brojne reference na opasan položaj Grada koji, u tipičnoj Gundulićevoj metafori, leži "sred usta ljuta Zmaja" (Osmanlije) i "nokata bijesna Lava" (Venecija). S jedne strane, takve reference korištene su za diplomatsko samopredstavljanje Republike te glorifikaciju njene neovisnosti i diplomatske umještosti patricijata.⁶²

⁶⁰ Jorjo Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI v.* Beograd: SKA, 1932: passim, a osobito 79-81, 159-161.

⁶¹ O Marinu Zamagni vidi: J. Tadić, *Dubrovački portreti*: 31-52; J. Tadić, *Španija i Dubrovniku u XVI v.*: 141-144; Mirjana Polić Bobić, »Španjolska tajna služba u Dubrovačkoj Republici u XVI. stoljeću i uloga španjolskog povjerenika Marina Zamanje u njoj.«, u: *Tajna diplomacija u Dubrovniku u XVI stoljeću*, ur. Mirjana Polić Bobić. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2011: 86-94. Doduše, možda su Zamagnine aktivnosti bile manje bezazlene. Očita je njegova veza s Bucignolima, a postoje i ozbiljne indicije da nije radio samo za Karla V, već i za Ferdinanda I. (J. Tadić, *Dubrovački portreti*: 38-42, 51). Drugi Dubrovčani koji su u kasnijem razdoblju aktivno podržavali španjolske interese bili su, na primjer, Frano Luccari Burina, Dominik Andrijašević i Tomo Budislavić (M. Foretić, »O Marinu Držiću.«: 58). Najbliže što je Španjolska došla doista subverzivnim akcijama protiv Republike bilo je u vrijeme velike zavjere, kada njeni sateliti, Savoja i Mantova, podupiru zavjerenike iako se sama Španjolska ne miješa i njen stav nije odviše jasan (Z. Zlatar, *Our Kingdom Come*: 303, 305-306, 314-315).

⁶² Za brojne primjere takve retorike te različite svrhe kojima je služila vidi: L. Kunčević, *Mit o Dubrovniku*: 130-134, 137-138; Lovro Kunčević, »Retorika granice kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika.« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 1-34. Za metaforu o lavu i zmaju vidi: Ivan Gundulić, *Osman*, ur. Slobodan P. Novak i Antun Pavešković. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991: 147.

No u kontekstu stabilnosti važnija je još jedna svrha ovih inzistiranja na krhkosti dubrovačke “slobode”. Naime, jedan od najboljih načina da se osigura socijalni mir i ujedini neka zajednica jest stvaranje osjećaja vanjske prijetnje, osjećaja ugroženosti od zajedničkog neprijatelja. Drugim riječima, koliko god geopolitički položaj Dubrovnika doista bio delikatan, čini se da je patricijat namjerno “podgrijavao” osjećaj ugroženosti od strane Osmanlija i/ili Mlečana da bi osigurao društvenu koheziju i poslušnost.⁶³

Da se radilo o svjesnoj strategiji potvrđuje filozof Nikola Vitkov Gozze (1549-1610) koji je nedvojbeno pripadao najužem krugu vladajuće elite.⁶⁴ U svom djelu “O ustroju država” Gozze spominje da je Aristotel preporučio strah kao izvrsno sredstvo protiv građanskih nesuglasica, citirajući njegovu misao da “plašljivi više paze na državu, zato je potrebno da oni koji vode brigu o državi izmišljaju strah, kako bi je očuvali.” Odmah potom dubrovački patricij svojim riječima objašnjava što je Filozof mislio: “Nužno je katkad predočiti građanima ozbiljne opasnosti u kojima se grad nalazi ili bi se mogao naći *ukoliko ne bi obuzdali svoje obijesne prohtjeve* ili bi bili nehajnim i lijenim u njegovu čuvanju od vanjskih ili unutrašnjih neprijatelja...”⁶⁵ Upravo takvo “obuzdavanje” svojih podanika dubrovačke vlasti su provodile neprekidno ih podsjećajući na prijetnju njihovoj sigurnosti i blagostanju, na neprijatelje “slobode”, Mlečane i Osmanlije (kao i domaće izdajnike). Nema dvojbe da je taj brižno održavan osjećaj ugroženosti, koji je nametao potrebu za jedinstvom i poštovanjem autoriteta, značajno pridonio socijalnoj stabilnosti Dubrovnika.

⁶³ Vjerojatno najbolji primjer je središnja ceremonija Republike - “festa” Sv. Vlaha. Svake godine iznova, uz sudjelovanje čitave zajednice, slavilo se sveca koji je dubrovačkim patronom postao upravo braneći grad od Mlečana. Nema dvojbe da je ta legenda bila prisutna u svijesti sudionika i gledatelja, a definitivno ju je potencirala ritualna borba kapetana i kontrakapetana, “naših” i nespacificiranih napadača, koja se javlja u 17. i 18. stoljeću. Taj dvoboj je prenosio ključnu poruku o vanjskoj opasnosti po zajednicu i njenom nadvladavanju, jasno vidljivu u onom što se nakon kapetanove pobjede javljalo knezu: da je sve mirno, nema opasnosti i da su “naši pobijedili.” Za iscrpan opis i sjajnu analizu feste Sv. Vlaha vidjeti: Nella Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 358-383, a za plesanu bitku kapetana i kontrakapetana 377-378. Za više o “podgriježivanju” straha od vanjskih neprijatelja vidi: L. Kunčević, »Dubrovačka slika Venecije«: 22-23.

⁶⁴ Gozze je obavljao niz najviših službi u Republici, a čak sedam puta je bio biran za kneza (Marinko Šišak, »Nikola Gučetić i njegova teorija države«, u: Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*. Zagreb: Golden Marketing, 2000: 14).

⁶⁵ Za sve citate vidi: N. V. Gučetić, *O ustroju država*: 306.

Iako je teško procijeniti koliko je ovaj diskurs doista prodro u šire slojeve populacije, izvjesno je da se nije radilo tek o općim mjestima elitne kulture. Strah od neprijateljskih namjera susjednih velesila bio je itekako zbiljski i svako malo rezultirao situacijama gotovo izvanrednog stanja. Izvrstan primjer su trenuci kada su se u blizini Republike ili na samom njenom teritoriju kretale vojske dviju susjednih velesila. Dobro su dokumentirani primjeri uzbune, ponekad istinske panike, koja bi u Gradu nastajala kad bi u njegovoj blizini pristala mletačka flota, kad bi osmanski paša s vojskom prolazio kroz Konavle ili pak osmanska flota ulazila u Jadran.⁶⁶ Sjajan sažetak dubrovačkih strahovanja od Venecije dao je jedan mletački špijun u svom izvještaju 1612. godine: "Čvrsto su uvjereni da galijske vojske koje često dolaze u Dubrovnik imaju za cilj da ih osvoje u bilo kojem trenutku, ako se ukaže dobra prilika, koja se navodno očekuje od sukoba i građanskih razmirica što bujaju unutar grada. Oni vjeruju da su te nesuglasice podržavane od službenika Vaše Prejasnosti da bi uslijed tih razmirica bilo lakše na prepad im oteti njihovu slobodu..."⁶⁷ Dubrovačke strepnje od Osmanlija dobro je opisao mletački diplomat Lorenzo Bernardo, pišući da "općina Dubrovnika živi poput prepelice pred sokolom, sva puna straha", a sama dubrovačka vlada pisala je jednom svom diplomatu 1578. godine: "kao što znate, u ovim krajevima nismo podnošeni kao kršćani, jer nam se kao kršćanima stalno daje željezom i vatrom, već smo podnošeni jer nam se svaki dan pije krv, sad s jednim, sad s drugim skandalom; a osim svih patnji i napora koje podnosimo te nepodnošljivih troškova koje činimo, još i živimo u stalnom strahu".⁶⁸

Temeljna strategija kojom je Dubrovnik preživljavao u svom opasnom okruženju bilo je nastojanje da po svaku cijenu ostane izvan sukoba susjednih

⁶⁶ Za nekoliko primjera iz 16. i 17. stoljeća vidi: L. Kunčević, »Dubrovačka slika Venecije«: 18-19; J. Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI v.*: 66-69, 94; Vesna Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg i diplomacija Dubrovačke Republike.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 131, 134-136; V. Foretić, »O Marinu Držiću«: 72-73; L. Kunčević, »Ipak nije na odmet sve čuti«: 35-38.

⁶⁷ Š. Ljubić, »O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom«: 150.

⁶⁸ Za Bernardov izvještaj o Osmanskom Carstvu iz 1592. godine vidi: *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, serija III, sv. 2, ur. Eugenio Albéri. Firenze: tipografia all'insegna di Clio, 1844: 389. Za pismo Senata Jeronimu Caboga u Rim, datirano 29. ožujka 1578. vidi: *Litterae et commissiones Ponentis*, serija 27.6 (dalje: LP), sv. 3, f. 113v, DAD: *...perché come sapete, noi non siamo comportati in questi confini come cristiani, perche come a cristiani, ci è apparecchiato il ferro e'l fuoco, ma siamo comportati, perche quotidianamente ci viene succhiato il sangue, hor con uno, hor con un altro garbuglio, e oltre i stenti et travagli che soportiamo, et le insuportabili spese che facciamo, viviamo in continuo* [...] *timore*. Koliko god ova retorika bila tendenciozna, nema dvojbe da je u njoj bilo istine.

velesila, odnosno da očuva strogu neutralnost. Upravo ta neutralnost - brižno, gotovo panično održavana od druge polovine 15. stoljeća sve do pada Republike - bila je jedan od ključnih faktora stabilnosti. Dok se brojne studije dotiču njena vanjskopolitičkog aspekta, pa čak i značenja za ekonomiju, ono što nije dovoljno naglašeno su značajne posljedice neutralnosti na unutarnjem planu.⁶⁹ Činjenica da Dubrovnik tri i pol stoljeća nije sudjelovao u pravom ratu omogućila mu je da izbjegne niz duboko destabilizirajućih situacija koje su potresale druge europske države, angažirane u brojnim i sve žešćim novovjekovnim sukobima. Unatoč nemirnoj granici te osmanskim i mletačkim nasiljima, neutralni Dubrovnik bio je u bitno manjoj mjeri izložen ratnim razaranjima, gubicima u ljudstvu, teškim reparacijama, dramatičnim porazima i unutarnjim urotama u suradnji s vanjskim neprijateljima. Jednako tako, Dubrovnik je izbjegao dramatičan porast državnih potraživanja od stanovništva (porezi, konfiskacije, regrutacije) što je ratovanje nametalo drugim europskim državama, a o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju. Sve u svemu, vanjskopolitička neutralnost imala je značajne posljedice po unutarnju politiku: čitav skup destabilizirajućih faktora je, iako ne odsutan, ipak ublažen u povijesti Republike.

Okvir za sliku harmonije: gospodarski uzroci stabilnosti

Druga grupa faktora, koja se rjeđe spominje pri promišljanju stabilnosti, su ekonomski faktori, ovdje shvaćeni veoma široko - od prirode dubrovačke ekonomije, preko njene institucionalne potke do fiskalnih politika. Naravno, prvi argument u vezi utjecaja ekonomije na stabilnost Dubrovnika je očit: Republika je bila prosperitetna država čije stanovništvo je, barem za standarde predmoderne epohe, živjelo dobro. U svojoj analizi BDP-a hrvatskih zemalja u novom vijeku V. Stipetić je upozorio da je Republika pripadala među bogatije europske zemlje, a da se radilo o mjestu poželjnom za život potvrđuje i višestoljetni

⁶⁹ Za vanjskopolitički aspekt neutralnosti vidi: Stjepan Krasić, »Dubrovačka Republika i umijeće čuvanja neutralnosti u međunarodnim sukobima.«, u: *Diplomacija Dubrovačke Republike. Zbornik Diplomatske akademije br. 3*, ur. Mate Granić, Ivo Sanader, Svjetlan Berković i Mladen Andrić. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova, Diplomatska akademija, 1998: 69-97; Svjetlan Berković, »Vanjska politika Dubrovačke Republike (primjer međunarodne suradnje i diplomatske vještine).« *Politička misao* 46/4 (2009): 206, 209. Za ekonomske posljedice neutralnosti vidi: Sergio Anselmi, »Motivazioni economiche della neutralità di Ragusa nel Cinquecento.«, u: *Il Mediterraneo nella seconda metà del Cinquecento alla luce di Lepanto*, ur. Gino Benzoni. Firenze: Leo S. Olschki Editore, 1974: 33-70.

trend imigracije u Dubrovnik.⁷⁰ Ipak, ne smije se precijeniti značenje prosperiteta za stabilnost. Da se radilo o važnom, ali ne i dovoljnom uvjetu pokazuje primjer Genove, koja je bila jedna od najbogatijih, ali isto tako i najnestabilnijih država predmoderne Europe.

Uz generalni prosperitet, odsustvu društvenih sukoba pridonijela je i specifična priroda dubrovačke ekonomije. Naime, izrazita dominacija trgovine i pomorstva kao glavnih gospodarskih grana uklonila je niz faktora koji su dovodili do nestabilnosti u drugim državama s heterogenijim ekonomskim sustavima. Neupitan primat trgovačko-pomorskih djelatnosti doveo je do toga da su interesi patricijata i sekundarne građanske elite bili veoma slični, te je Dubrovnik izbjegao tenzije koje su drugdje nastajale zbog sukoba između trgovačkog i industrijskog ili poljoprivrednog sektora. Dominacija trgovine vidljiva je iz znakovite činjenice da Dubrovnik - kao ni Venecija - nije imao zasebnu trgovačku gildu. Ta institucija, uobičajena u drugim gradovima, nije bila potrebna, jer je njenu funkciju obavljala država, koja je bila glavni zastupnik ekonomskih interesa viših slojeva populacije, patricijata i građanstva.⁷¹

⁷⁰ Stipetić procjenjuje da je 1500. godine Dubrovačka Republika imala 2/3 prosječnog dohotka Mletačke Republike, tada najrazvijenije zemlje svijeta, odnosno 930 USD iz 1990. godine po stanovniku. Vidi: Vladimir Stipetić, »Stanovništvo i bruto domaći proizvod Hrvatske (1500-1913) u kontekstu najnovijeg rada Angusa Maddisona.« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 141. No treba naglasiti, a toga je i Stipetić svjestan (V. Stipetić, »Stanovništvo i bruto domaći proizvod«: 145), da se ovdje ne radi o zaista reprezentativnom uzorku, jer je upravo 1500. godine Dubrovnik bio preplavljen izbjeglicama iz zaleđa, dakle, uglavnom poljoprivrednim stanovništvom koje je značajno rušilo prosjek BDP-a. Ako bi se u razmatranje uzeli drugi periodi, poput prve polovine 15. ili osobito druge polovine 16. stoljeća, kada Republika doseže vrhunac svoje ekonomske snage a stanovništvo opada, tada bi dubrovački BDP bio mnogo viši. No čak i u razdoblju nakon najvećeg ekonomskog procvata Republika je ostala prosperitetna. Tako je 1700. godine u Dubrovniku koji se tek oporavljao od potresa i bio u ekonomskoj depresiji BDP bio 900 dolara - značajno iznad onog u okolnim područjima (V. Stipetić, »Stanovništvo i bruto domaći proizvod«: 146). Za dubrovački prosperitet vidi i: Oleh Havrylyshyn i Nora Srzentić, *Economy of Ragusa, 1300 – 1800. The Tiger of the Medieval Mediterranean*. Zagreb: Croatian National Bank, 2014: 22-23. Za imigraciju u Dubrovnik vidi: Dušanka Dinić-Knežević, *Migracije stanovništva iz južnoslovenskih zemalja u Dubrovnik tokom srednjeg veka*. Novi Sad: SANU i Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1995. Za hipotezu o relativno visokom standardu života na temelju ispitivanja odnosa cijena i prihoda vidi: S. Mosher Stuard, *A State of Deference*: 156-163.

⁷¹ Za nedostatak trgovačke gilde u Dubrovniku vidi: Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 18. Za sličnu dominaciju trgovine i položaj (proto)industrije u Veneciji vidi: Gino Luzzatto, *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*. Venezia: Centro internazionale delle Arti e del Costume, 1961: 65-80, osobito 72-73. Za nepostojanje trgovačke gilde u Veneciji vidi: F. C. Lane, *Venice*: 104, 125; Richard Mackenney, *Tradesmen and Traders: The World of the Guilds in Venice and Europe, c.1250-c.1650*. London i Sydney: Croom Helm, 1987: 3, 8.

Uz to što je homogenizirala interese elite, trgovačko-pomorska ekonomija pridonosila je stabilnosti na još jedan način. Kao što je primijetio L. Martines, trgovačke i pomorske republike - Venecija, Pisa i donekle Genova - izbjegle su dramatičan uspon nove političke snage, "puka" (*popolo*), koji je duboko destabilizirao ostale talijanske gradove u 13. i 14. stoljeću. Martines sugerira da je upravo izrazita dominacija trgovačko-pomorskih interesa u talasokratskim republikama spriječila stvaranje snažnih i agresivnih gildi te drugih organizacija tipičnih za *popolo*.⁷² Ovaj argument može se primijeniti i na Dubrovnik, i to ne samo u kasnom srednjem vijeku, već tijekom čitave njegove povijesti. Naime, koliko god (proto)industrija na trenutke bila važna - treba se sjetiti dubrovačkih radionica tekstila u prvoj polovini 15. stoljeća - industrijski sektor nikada nije bio dominantna djelatnost. S obzirom da su industrija i zanati bili od sekundarne važnosti, pripadnici tih djelatnosti nisu bili brojni i utjecajni kao u drugim gradovima, pa u Dubrovniku nisu nastale moćne gilde, koje su inače bile protagonisti pučanskih zahtijevanja.⁷³

Štoviše, upravo dvije ključne gospodarske grane Dubrovnika - trgovina i pomorstvo - nisu posjedovale vlastitu cehovsku organizaciju, odnosno institucionalni okvir koji bi im omogućio da organizirano zastupaju svoje interese. Već spomenuti nedostatak trgovačke gilde u Dubrovniku nije kompenziran bratovštinama antunina i lazarina, kao ni onom Sv. Luke koja je okupljala sitne trgovce (*parlabući*). Ovdje se prvenstveno radilo o religijskim organizacijama, koje su uključivale i druge profesije i slojeve stanovništva te se nisu bavile ekonomskim, a još manje političkim pitanjima.⁷⁴ Još simptomatičnije je da najvažnija skupina radnog stanovništva Republike, odnosno pomorci, uopće nije imala vlastitu cehovsku organizaciju, nego

⁷² Lauro Martines, *Power and Imagination: City-states in Renaissance Italy*. London: Pimlico, 2002: 60.

⁷³ Pišući o srednjovjekovnoj Veneciji, R. Mackenney iznosi sličan argument: politički angažman gildi izostao je zbog trgovačke orijentacije mletačke ekonomije, a osobito zbog nedostatka značajne tekstilne industrije. Mackenney također ističe strog nadzor države nad gildama, kao i činjenicu da ih je bilo iznimno mnogo, što je rezultiralo fragmentacijom i političkom marginalizacijom (R. Mackenney, *Tradesmen and Traders*: 1-43, osobito 3-4, 8-10, 23-30). Nedostatak ozbiljnog industrijskog sektora uklonio je još jedan potencijalni izvor nestabilnosti, a to su mase ne kvalificiranih radnika u manufakturama. Takvi radnici iz suknarske industrije činili su značajan dio poznatih *ciompa*, koji su svojom pobunom 1378. duboko destabilizirali Firencu i bitno pridonijeli pojavi oligarhijskog režima koji je vladao idućih pola stoljeća (John M. Najemy, *A History of Florence 1200-1575*. Oxford: Blackwell, 2006: 156-187). Osnovni pregledi dubrovačkog obrta i protoindustrije su: Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1979; Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću*. Zagreb: JAZU, 1951. O prirodi dubrovačkih obrtnih korporacija i bratovština te njihovu odnosu prema vlastima bit će više riječi u drugom dijelu ove studije.

⁷⁴ Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 17-18.

je država direktno regulirala njihovu djelatnost. S jedne strane, zacijelo se radilo o praktičnim razlozima, odnosno tome da su pomorci bili odviše brojni i da je ekonomska važnost pomorstva zahtijevala direktan nadzor države.⁷⁵ S druge strane, osobito kad se u obzir uzme oprezan odnos dubrovačkih vlasti prema bratovštinama - o čemu više kasnije - moguće je da se radilo i o svjesnoj odluci u svrhu političke kontrole. No čak i ako se nije radilo o promišljenom potezu, konačni rezultat bio je isti. Pripadnici najvažnijih privrednih grana u Republici nisu posjedovali specifične profesionalne korporacije koje bi im omogućile zastupanje vlastitih stručnih interesa, odnosno kolektivnu političku akciju.

Pomorci i trgovci predstavljali su manju opasnost za poredak iz još jednog razloga: zbog prirode svoje profesije veliki dio vremena bili su odsutni iz Republike. Bilo da se radilo o trgovcima na Balkanu ili o pripadnicima trgovačke mornarice, mnogi odrasli muškarci boravili su tek nekoliko mjeseci godišnje, ako i toliko, na teritoriju Dubrovnika. Iako su podaci o broju dubrovačkih pomoraca neprecizni, nekoliko istraženih uzoraka - Tadićeve procjene za razdoblje od 1539. do 1544.⁷⁶ i razdoblje od 1570. do 1585. godine,⁷⁷ te procjena Stjepana Vekarića za 1599.

⁷⁵ Slično je bilo i u Veneciji, gdje je gilda pomoraca osnovana tek u kasnom 16. stoljeću (F. C. Lane, *Venice*: 106, 166, 420). U dalmatinskim gradovima pomorci i ribari najčešće su se organizirali u bratovštine Sv. Nikole, dok je ta bratovština u Dubrovniku, možda znakovito, okupljala mesare. Vidi: Irena Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima.« *Croatica Christiana periodica* 41 (1998): 147.

⁷⁶ Prema Tadiću, u razdoblju od 1539. do 1544. u dubrovačkoj floti bilo je otprilike 3.000 pomoraca. No Tadić ističe da mu je zacijelo promaklo oko 50 brodova koje notarski akti ne spominju, čime se broj brodova penje sa 132 na 182, tj. za 37%. Vidi: Jorjo Tadić, »Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku.« *Istorijski časopis* 1/1-2 (1948): 28-30; Jorjo Tadić, »O pomorstvu Dubrovnika u XVI i XVII veku.«, u: *Dubrovačko pomorstvo: u spomen sto godina Nautičke škole u Dubrovniku MDCCCLII-MCMLII*, ur. Jozo Luetić. Dubrovnik: Odbor za proslavu sto godina nautičke škole u Dubrovniku, 1952: 180. Ukoliko se to povećanje od 37% primijeni i na broj pomoraca, dobiva se total od 4.110 ljudi. Doduše, realni broj je vjerojatno bio manji, jer Tadić u obzir uzima vremenski period od pet godina, a isto tako ne izdvaja one, iako malobrojne, strance koji su radili na dubrovačkim brodovima. Stoga se, uz svijest o njenoj isključivo orijentacijskoj vrijednosti, može baratati s brojkom od 3.000 do najviše 3.500 ljudi. Brojka od preko 5.000 mornara, koju u anonimnom opisu Dubrovnika iz sredine 16. stoljeća spominje inače dobro informirani autor, vjerojatno je ipak pretjerana. Vidi: *Commissiones et relationes Venetae, III (annorum 1553-1571)*, ur. Simeon Ljubić. Zagreb: JAZU, 1880: 76.

⁷⁷ Između 1570. i 1585. godine, po Tadićevoj procjeni, bilo je oko 5.000 pomoraca (J. Tadić, »Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku.«: 28-30; J. Tadić, »O pomorstvu Dubrovnika u XVI i XVII veku.«: 180). Budući da je riječ o dugom periodu od 15 godina, taj broj, sveden na godišnju razinu, treba značajno smanjiti zbog prirodnog priljeva i odljeva (primjerice, neki zabilježeni pomorci stasali su tek pri kraju razdoblja, oni stariji plovili su samo na početku razdoblja, mnogi su pomorci stradali u brodolomima itd.). Taj broj treba umanjiti i zato što su u nj uključeni i strani mornari koji su plovili na dubrovačkim brodovima. Okvirno bi se moglo računati da je i u tom razdoblju na dubrovačkim brodovima plovilo od 3.000 do najviše 3.500 pomoraca.

godinu⁷⁸ - daju naslutiti da se broj pomoraca u 16. stoljeću na godišnjoj razini kretao između 3.000 i 3.500. Uzmemo li u obzir da je, prema istraživanjima Nenada Vekarića, 1546. godine u Republici bilo oko 15.036 muškaraca iznad 20 godina, 1577. godine oko 16.044, a 1606. oko 14.196,⁷⁹ to bi značilo da se udio pomoraca u odrasloj muškoj populaciji okvirno kretao između 18 i 23%.⁸⁰ Treba

⁷⁸ Stjepan Vekarić je objavio i analizirao popis dubrovačke trgovačke flote iz 1599. godine. Vidi: Stjepan Vekarić, »Dubrovačka trgovačka flota 1599 godine.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 3 (1954): 427-431. Vekarić nije dao procjenu broja posada. Ipak, pošto je koristio Tadićevu kategorizaciju brodova po nosivosti (J. Tadić, »Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku.«: 29-30), bilo je moguće na temelju Tadićeve rada rekonstruirati prosječni broj članova posade za svaku od tih kategorija brodova (80-200 kola: 25 ljudi; 200-400 kola: 40 ljudi; preko 400 kola: 63 ljudi). Potom su ove procjene članova posade primijenjene na popis brodova koji donosi Vekarić, čime je dobivena procjena broja mornara istom metodom kao i Tadićeva. Precizan iznos koji se dobiva je 2.952 člana posade, no treba ga malo uvećati, jer je u popisu vjerojatno podcijenjen broj malih brodova (S. Vekarić, »Dubrovačka trgovačka flota«: 430, bilješka 5). Okvirno se može računati da je tada na dubrovačkim brodovima bilo oko 3.000 dubrovačkih pomoraca. Ova brojka, iako također nesigurna, najpouzdanija je od navedenih, jer se radi o stanju flote u *jednoj godini*, a ne o manje pouzdanim Tadićevim brojkama koje se odnose na razdoblja od nekoliko godina.

⁷⁹ N. Vekarić daje procjene broja stanovnika Republike u nekoliko trenutaka koji su kronološki blizu gore spomenutim procjenama J. Tadića i S. Vekarića. N. Vekarić tako zaključuje da je 1546. godine Dubrovnik imao 51.849 stanovnika, 1577. godine 55.325, a 1606. godine 48.952. Vidi: Nenad Vekarić, »Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15, 16. i 17. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991): 19. Nadalje, po Vekariću je prosječan udio muškaraca starijih od 20 godina u dubrovačkoj populaciji iznosio 29%, iako tek u 17, 18. i 19. stoljeću (N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, I: 138). Kad se Vekarićeve procjene broja stanovnika spoje s procjenom udjela muške populacije, dobivaju se gore spomenute brojke. Doduše, s obzirom da tu nisu uračunati muškarci stariji od 18 godina, a ni stariji adolescenti (16-18 godina), te brojke bi trebalo malo povećati - vjerojatno za nekoliko postotaka, ako kao predložak može poslužiti udio populacije između 18-20 godina u vlasteli u 18. stoljeću (N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, I: 141).

⁸⁰ Ove brojke slažu se s procjenom V. Stipetića, koji je sugerirao da je 1500. godine skoro trećina aktivnog muškog stanovništva Republike bila angažirana u pomorstvu, u koje uključuje i brodogradnju (V. Stipetić, »Stanovništvo i bruto domaći proizvod«: 144). Na osjetno odsustvo muškaraca u nekim dijelovima Republike ukazuju i drugi dokumenti. Tako u kasnom 16. stoljeću Razzi piše da su većina stanovnika Lopuda žene, jer su muškarci na brodovima ili stradali na moru (S. Razzi, *La Storia di Ragusa*: 234). Odsustvo muškaraca potvrđuje i neuobičajeno visok broj ženskih oporuka s ovog otoka. Vidi: Slavica Stojan, »Oporuke "Trista Vica udovica": iz lopudske svakodnevice u drugoj polovici 16. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 191-192. Za neuobičajeno velik broj žena koje se javljaju među domaćinima kuća u Cavtatu 16. i 17. stoljeća vidi: Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 2. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 56-58. Kao jedan od razloga zašto gospodarski rast u 16. stoljeću nije pratio i demografski uspon N. Vekarić spominje upravo odsustvo muškaraca (N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, I: 253).

imati na umu da su udjeli pomoraca unutar *radno sposobne* populacije - pa tako i politički opasnije - bili još veći, jer je u broj odraslih muškaraca pri ovim izračunima uključena sva muška populacija iznad 20 godina, pa tako i starci. Također treba naglasiti da je ovako velik broj pomoraca tipičan za vrijeme procvata dubrovačke flote u 16. stoljeću, dok je u drugim razdobljima nedvojbeno bio manji, iako i dalje osjetan. Što se tiče kopnenih trgovaca, njihov broj je još teže procijeniti, tim više što su se ove dvije grupe djelomično preklapale. Ipak se sa sigurnošću može reći da ih je u 15. i 16. stoljeću u Ugarskoj i na Balkanu neprekidno boravilo nekoliko stotina, a u trenutku maksimalne ekspanzije i preko dvije tisuće, dok u 17. stoljeću taj broj opada.⁸¹

Iako su gornje procjene isključivo orijentacijske, one jasno ilustriraju osnovnu poantu. Zbog trgovačko-pomorske prirode dubrovačkog gospodarstva značajan postotak odrasle muške populacije - politički najopasnije društvene skupine - provodio je veliki dio vremena izvan Republike. Sigurno oko četvrtine, a ponekad i više, odraslih muškaraca bilo je razasuto po Mediteranu, Balkanu i središnjoj Europi, čime je znatno smanjen broj prisutnih nezadovoljnika i otežano im organiziranje. Nema sumnje da je ovakva odsutna i disperzirana populacija predstavljala manju opasnost po poredak od gusto naseljenih protoindustrijskih četvrti ili mreža feudalnog utjecaja u distriktu, tipičnih za gradove sa slabije izraženom trgovačko-pomorskom orijentacijom.

Uz prosperitet i pomorsko-trgovačku orijentaciju, još jedan ekonomski činitelj pridonosio je stabilnosti Dubrovnika. Naime, Republika je uglavnom bila financijski stabilna, odnosno, nije imala ozbiljnih problema s deficitom

⁸¹ Za najsustavnije procjene vidi: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1990: 42-46. Druge procjene su: Desanka Kovačević-Kojić, »Il commercio raguseo di terraferma nel Medio Evo.«, u: *Ragusa e il Mediterraneo. Ruolo e funzioni di una Repubblica marinara tra Medioevo ed Età moderna*, ur. Antonio di Vittorio. Bari: Cacucci editore, 1990: 69-70; Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1978: 160-164; Desanka Kovačević, »Dubrovačka naseobina u Smederevu u doba Despotovine.«, u: *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862-1867*, ur. Vasa Čubrilo. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1970: 105-111; Marco Moroni, *L'impero di San Biagio. Ragusa e i commerci balcanici dopo la conquista turca (1521-1620)*. Bologna: Il Mulino, 2011: 81-83; Vuk Vinaver, »Dubrovačka trgovina u Srbiji i Bugarskoj krajem XVII veka (1660-1700).« *Istorijski časopis* 12-13 (1963): 192-194, 231; Bogumil Hrabak, »Dubrovački privrednici u Smederevu u doba Osmanlija.« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku* 17 (1979): 185-186, 207.

i javnim dugom.⁸² Unatoč povremenim izvanrednim mjerama, fiskalna stabilnost omogućila je vlastima da minimaliziraju nepopularne poteze poput prinudnih zajmova ili novih poreza, koji su bili ključni uzrok nemira u drugim predmodernim državama.⁸³ Vjerojatno je najznakovitija činjenica u ovom kontekstu da u Republici nije bilo stalnih direktnih poreza. U većini europskih država oni se ustaljuju od sredine 16. stoljeća, a njihov udio u ukupnim prihodima otad kontinuirano raste.⁸⁴ S druge strane, Republika je sve do svoje propasti zadržala stari model fiskalne politike, oslanjajući se uglavnom na indirektnu poreze.

⁸² Iako su financije Dubrovnika slabo istražene, ovu opću ocjenu moguće je dati s relativnom sigurnošću. Naravno, postojala su razdoblja deficita, poput ranih 1450-tih i 1480-tih, druge dekade 17. stoljeća ili perioda nakon velikog potresa (Zdravko Šundrica, »Kako su stari Dubrovčani rješavali financijske krize.«, u: Z. Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva*, II: 329; Antonio Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa nell'età della crisi*. Napoli: Giannini, 1983: 47-50; Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 174-175). Ipak, čini se da su zaista dramatične fiskalne krize bile rijetke, te da su vlasti uglavnom uspijevale stabilizirati deficitarni proračun bez izvanrednih mjera (A. Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa*: 47-50). S druge strane, također nema dvojbe da su postojali periodi osjetnog suficita. To proizlazi iz sumarne bilance Republike iz ranog 16. stoljeća (tj. prije 1526. godine, jer se spominje ugarski tribut), koja je sačuvana u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R-3464, NSK). Iako je taj dokument umnogome nejasan, ukazuje na postojanje značajnog suficita, tj. navodi prihode od 57.985, a rashode od 46.764 dukata (zahvaljujem Nelli Lonzi i Rini Kralj-Brassard koje su me ljubazno upozorile na ovaj dokument o kojem pripremaju studiju. Unatoč nekim razlikama, čini se da se ovom bilancom koristio i S. Razzi, *La Storia di Ragusa*: 248-250). Na proračunski suficit par decenija kasnije kao da ukazuju i neupozdani iznosi u jednom opisu Dubrovnika iz sredine 16. stoljeća (*Commissiones et relationes Venetae*, sv. III: 76). Značajan suficit od nekih 10% prihoda vidljiv je i stoljećima kasnije, na samom kraju Republike. O tome: Bogdan Krizman, »Mémoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj Republici iz 1815. godine.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1 (1952): 433. Za mali i kratkoročni javni dug Republike vidi: A. Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa*: 58; za financijsku stabilnost općenito: O. Havrylyshyn i N. Srzentić, *Economy of Ragusa, 1300–1800. The Tiger of the Medieval Mediterranean*: 41-46.

⁸³ Jedan primjer izvanredne fiskalne mjere je prinudni državni zajam, koji su dubrovačke vlasti raspisale 1480. godine zbog osmanskih zahtijevanja. Štoviše, nakon što je Mehmed II. uskoro podigao harač na 15.000 dukata, Republika je morala pribjeći dodatnim mjerama, uvevši direktan porez i nove indirektnu poreze, a sve u trajanju od godinu dana (Z. Šundrica, »Kako su stari Dubrovčani rješavali financijske krize.«: 329-332).

⁸⁴ Luciano Pezzolo, »Fiscal System and Finance in Northern Italy in the Early Modern Age.«: 8-9. Dostupno na: http://www.unive.it/media/allegato/DIP/Economia/Working_papers/Working_papers_2003/0309.pdf (pristupljeno 28.11.2014). O direktnim porezima u talijanskim gradovima-državama vidi također: Jean-Claude Hocquet, »City-State and Market Economy.«, u: *Economic Systems and State Finance: The Origins of the Modern State in Europe 13th to 18th Centuries*, ur. Richard Bonney. Oxford: Clarendon Press, 1995: 86-91, 99. O direktnim porezima u najširem europskom kontekstu vidi: Richard Bonney, »Revenues.«, u: *Economic Systems and State Finance*: 472-488, 500-505.

Pišući o ovoj neuobičajenoj praksi, Antonio di Vittorio ističe da su razlozi vjerojatno bili političke prirode, odnosno, da su dubrovačke vlasti na taj način pokušale ukloniti jedan od važnih uzroka društvenih nemira.⁸⁵ U nedostatku sredstava, Republika je pribjegavala kratkoročnim i srednjoročnim zajmovima iz sredstava *Opera pia*, karitativnog fonda privatnih zaklada kojim su raspolagali državni rizničari. Kad ni ta sredstva nisu bila dovoljna, Senat se okretao državnoj kovnici, ili bi ovlastio rizničare Sv. Marije da podignu zajmove kod privatnika, sa specificiranim kamatama.⁸⁶ Uz pomoć takvih financijskih manevara Republika je uspjela izbjeći stvaranje dugoročnog javnog duga, koji je predstavljao velik financijski, ali i politički problem u drugim europskim državama.⁸⁷

Fiskalna "obzirnost" dubrovačkih vlasti bila je moguća uvelike zbog jedne činjenice: od sredine 15. stoljeća sve do svoga pada Republika nije sudjelovala

⁸⁵ A. Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa*: 66-67, 118. Slično izbjegavanje direktnih poreza, iako samo u glavnom gradu države, bilo je tipično i za druge komercijalne centre u 15. i 16. stoljeću (Anthony Molho, »The State and Public Finance: A Hypothesis Based on the History of Late Medieval Florence.«, u: *The Origins of the State in Italy, 1300-1600*, ur. Julius Kirshner. Chicago and London: Chicago University Press, 1996: 104-105). No pod pritiskom rastućih troškova tijekom 15. a osobito 16. stoljeća i u tim državama ustaljuju se direktni porezi. Za primjer Venecije vidi: Luciano Pezzolo, »The Venetian Economy.«, u: *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, ur. Eric E. Dursteler. Leiden: Brill, 2013: 269-271; Luciano Pezzolo, »Bonds and Government Debt in Italian City-States, 1250-1650.«, u: *The Origins of Value: The Financial Innovations that Created Modern Capital Markets*, ur. William N. Goetzmann i K. Geert Rouwenhorst. Oxford: Oxford University Press, 2005: 148.

⁸⁶ Kosta Vojnović, »Državni rizničari republike Dubrovačke.« *Rad JAZU* 127 (1896): 1-2; A. Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa*: 58-59, 118-119; Nella Lonza, »Za spas duša, na dobrobit države: dubrovački rizničari i vremenita dobra za vječnu nabožnu svrhu.«, u: *Knjiga rizničarskih najмова / Liber afflictuum thesaurariae (1428-1547)*, ur. Danko Zelić. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2012: 14. Za državne zajmove vidi: Ignacij Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: ANUBiH, 1976: 170-171.

⁸⁷ Odsustvo značajnog javnog duga predstavlja značajnu razliku između Dubrovačke Republike i većine predmodernih europskih država i gradova. Nekoliko dramatičnih primjera: u drugoj polovini 16. stoljeća na otplaćivanje javnog duga Kastilje i Napuljskog Podkraljevstva odlazilo je 30-45% ukupnih rashoda, a u 17. stoljeću u Napulju se radilo čak o 50%, u Kastilji o otprilike 40%, a Engleskoj oko 30% (Martin Körner, »Expenditure.«, u: *Economic Systems and State Finance: The Origins of the Modern State in Europe 13th to 18th Centuries*, ur. Richard Bonney. Oxford: Clarendon Press, 1995: 408, 411). Isto tako, u 15. i 16. stoljeću prosječno oko trećine ukupnih rashoda gradova Svetog Rimskog Carstva odlazilo je na servisiranje javnog duga, dok se u 17. stoljeću taj broj kretao između 17 i 56% (M. Körner, »Expenditure.«: 405-406, 412). Za veliki javni dug u talijanskim državama vidi: A. Molho, »The State and Public Finance.«: 109, 130-131; L. Pezzolo, »Fiscal System and Finance.«: 11-13. Ilustracije radi treba spomenuti da je čak i u financijski moćnoj Veneciji sredinom 1570-tih servisiranje državih dugova odnosilo preko trećine godišnjih prihoda (Luciano Pezzolo, *L'oro dello Stato. Società, finanza e fisco nella Repubblica veneta del secondo '500*. Venezia: Il Cardo, 1990: 189).

ni u jednom ratu. Stroga neutralnost, koju su nametali ekonomski interesi ali i vojna slabost, omogućila je Dubrovniku da izbjegne jedan od glavnih izvora nestabilnosti predmodernih država. Naime, upravo su rastući zahtjevi za novcem, regrutima i resursima, koje je rat nametao, prisiljavali predmoderne vladare da značajno povećavaju svoja potraživanja od stanovništva. Povezanost između ratovanja i rasta državnih potraživanja osobito se jasno pokazuje počevši od 16. stoljeća, uslijed promjene prirode i opsega europskih ratova. U tom razdoblju veličina vojnih snaga počinje naglo rasti, ratovi postaju sve dulji, a tehnološki i logistički zahtjevi ratovanja sve veći. Posljedice te transformacije, koju se naziva "vojnom revolucijom" (*military revolution*), bile su ogromne po europska društva.⁸⁸ Drastičan rast ekstrakcije resursa od stanovništva (u novcu, robi, ljudstvu i uslugama), uz neizbježno kršenje tradicionalnih privilegija, bio je jedan od glavnih uzroka društvenih previranja tipičnih za novi vijek.⁸⁹

S druge strane, upravo u tom periodu Dubrovnik je proživljavao za europsku povijest gotovo nevjerojatnih tri i pol stoljeća bez rata. To dugo razdoblje relativnog mira - unatoč brojnim policijskim akcijama i nemirnoj granici - imalo je ozbiljne posljedice po dubrovačko društvo i državu, posljedice koje dosad nisu jasno istaknute. Iako su financije Republike slabo istražene, s dozom sigurnosti može se reći da u novovjekovnom Dubrovniku nije bilo drastičnog rasta državnih potraživanja od stanovništva, tipičnog za većinu Europe. Dobar pokazatelj u ovom kontekstu je usporedba vojnih troškova Republike s troškovima

⁸⁸ Literatura o "vojnoj revoluciji" iznimno je opsežna, a ovdje je dovoljno citirati dva recentna pregleda, posvećena prvenstveno odnosu između promjena u ratovanju i šireg društvenog konteksta: Steven Gunn, David Grummitt i Hans Cools, »War and the State in Early Modern Europe: Widening the Debate.« *War In History* 15/4 (2008): 371-388; Alan James, »Warfare and the Rise of the State.«, u: *Palgrave Advances in Modern Military History*, ur. Matthew Hughes i William J. Philpott. London: Palgrave Macmillan, 2007: 23-41.

⁸⁹ Klasična formulacija ove teze je: Geoffrey Parker, »Introduction.«, u: *The General Crisis of the Seventeenth Century*, ur. Geoffrey Parker i Lesley M. Smith. London i New York: Routledge 1997: 13-15. Vidi također: Niels Steensgaard, »The Seventeenth-Century Crisis.«, u: *The General Crisis*: 42-43, 45-50. O vezama između rastućih državnih potraživanja i pobuna u europskom kontekstu vidi također: Winfried Schulze, »The Emergence and Consolidation of the 'Tax State'«, u: *Economic Systems and State Finance: The Origins of the Modern State in Europe 13th to 18th Centuries*, ur. Richard Bonney. Oxford: Clarendon Press, 1995: 273-276. Na određeni način, u svim "revolucijama" koje su obilježile novovjekovnu epohu, istinski "revolucionar" - inovator koji je narušavao *status quo* postavljajući radikalno nove zahtjeve - bila je država, a ne oni koji su se protiv nje bunili. U tom kontekstu treba istaći da je povod za jedine dvije ozbiljne pobune novovjekovnog Dubrovnika - na Lastovu i u Konavlima - bilo upravo uvođenje novih državnih potraživanja (za ta potraživanja vidi: N. Vekarić, »Lastovski pobunjenici 1602. godine.«: 44; S. Antoljak, »Konavoska buna«: 108-109).

drugih država. Na temelju, doduše, veoma fragmentarnih podataka vidi se da su vojni troškovi Dubrovnika u ranom 16. stoljeću činili oko 17%, u drugoj dekadi 17. stoljeća oko 20%, a početkom 19. stoljeća tek 12% ukupnih rashoda.⁹⁰ Iz ovoga je očito da je Dubrovnik izbjegao drastičan rast vojnog budžeta, tipičan za velike države ovog perioda kod kojih su izdvajanja za sigurnost često bila najveće opterećenje proračuna: u 17. stoljeću većina je izdvajala gotovo polovinu, a ponekad i preko 2/3 svih rashoda za vojsku.⁹¹

Nešto sličnija dubrovačkim vojnim izdvajanjima bila su izdvajanja značajnih gradova Švicarske konfederacije te Svetog Rimskog Carstva, poput Frankfurta, Hamburga, Basela, Luzerna, Beča ili Münchena. Tijekom 14. i 15. stoljeća oni su prosječno izdvajali 14% budžeta za vojne troškove, u nešto mirnijem 16. stoljeću taj udio je pao na samo 5%, da bi se u 17. popeo na nešto manje od 20%.⁹² Iako se u ovom kontekstu ne čini da je neutralnost imala ozbiljne posljedice po vojni budžet Dubrovnika, kad se ova usporedba bolje promisli, one se ipak jasno

⁹⁰ Pod vojnim troškovima ovdje se misli na plaćanje trupa, kupovinu opreme i naoružanja te fortifikacije. Po spomenutoj bilanci Republike iz 16. stoljeća (R-3464, NSK) vojni troškovi od 8.020 dukata (u ovom budžetu samo plaće vojnika) činili su oko 17% ukupnih rashoda. U Di Vittorijevoj analizi troškovnika za period 1610-1619. vojni troškovi se kreću 30-35%, a uključuju plaće vojnika te održavanje i kupovinu vojne opreme (A. Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa*: 55-57, 105-110). No, u ovu procjenu nije uključena značajna stavka tributa Osmanlijama (A. Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa*: 87). Kada se tribut pridoda Di Vittorijevim brojkama, dolazi se do realnijeg udjela vojnih troškova od oko 20% ukupnih rashoda. Treba imati na umu ne samo inflaciju, tipičnu za taj period, već i činjenicu da je razdoblje 1610-1619. bilo vrlo dramatično - to je vrijeme Velike urote i španjolskog upada u Jadran - kada su vojni troškovi vjerojatno porasli. Konačno, u ranom 19. stoljeću Republika je za vojne troškove izdvajala nešto više od 12% ukupnih rashoda, što je uključivalo plaće i održavanje utvrđenja (O. Havrylyshyn i N. Srzentić, *Economy of Ragusa*: 41-42; B. Krizman, »Mémoire«: 433). Pri svim ovim izračunima treba uzeti u obzir da je, doduše, mali dio još jedne stavke u budžetu, tzv. *Dette* dubrovačkog kneza, također pokrивao redarstvene poslove, a ponekad i kupovinu naoružanja. Stoga su svi navedeni postoci zapravo malo veći. Za *Dettu* vidi: Rina Kralj-Brassard, »*Detta* presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća.« *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/1 (2014): 131-160, a za primjere gdje su plaće barabanata i kapetana zdura, naknade zdurima te troškovi naoružanja uključeni u *Dettu* vidi 137-141. Konačno, treba još jednom naglasiti da su, s obzirom na neistraženost dubrovačkih financija, ove procjene samo orijentacijske.

⁹¹ M. Körner, »Expenditure.«: 411. Nekoliko drastičnih, ali znakovitih primjera: u kasnom 17. stoljeću u Austriji vojni troškovi uzimali su 93%, Danskoj 88%, Engleskoj 75%, a Francuskoj 74% ukupnih rashoda (za ove brojke vidi: M. Körner, »Expenditure.«: 411, 413; Julius R. Ruff, *Violence in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001: 52-53). O vojnim izdvajanjima velikih država vidi još i: M. Körner, »Expenditure.«: 408-409, 416.

⁹² M. Körner, »Expenditure.«: 405-406, 412.

pokazuju. Kao prvo, Dubrovnik je imao iznenađujuće mala vojna izdvajanja ako se uzme u obzir da, za razliku od spomenutih gradova, nije pripadao široj državnoj zajednici koja je jamčila njegovu sigurnost (osmanska zaštita nije bila garancija istog reda kao pripadnost Svetom Rimskom Carstvu ili Švicarskoj Konfederaciji). Isto tako, barem u slučaju njemačkih gradova, vojna izdvajanja zapravo su bila veća od navedenog. Periodične kontribucije koje su davali u imperijalnu blagajnu uvelike su korištene za financiranje ratovanja, a ti iznosi su drastično oscilirali, krećući se od samo nekoliko postotaka sve do 68% čitavog budžeta.⁹³ Dubrovački tribut Osmanlijama bio je bitno drugačije davanje, ne samo zato što se radilo o umjerenom iznosu, nego i zato što je bio fiksni i predvidiv, bez naglih oscilacija koje su destabilizirale javne financije.⁹⁴

Stoga nema dvojbe da je neutralnost bitno ublažila dubrovačka potraživanja od populacije, a time i pridonijela stabilnosti Republike. Kao prvo, omogućila je relativno umjerene vojne izdatke, daleko manje od izdataka velikih država, a usporedive s onima gradova u mnogo sigurnijem okruženju, odnosno gradova koji su bili dio šire državne cjeline. Kao drugo, poštjeđjela je Republiku od naglih oscilacija u tražbinama, tj. ratnih situacija koje su prisiljavale vladare da nameću izvanredna i nepopularna opterećenja svojim podanicima. Konačno, treba također uzeti u obzir da su ratovi, osim fiskalnih, značili i druge vrste potraživanja, poput regrutiranja, konfiskacija ili prisilnog rada. Sve te nepopularne mjere u Dubrovniku bile su manje osjetne no drugdje, a javljale su se eventualno u kontekstu policijskih akcija protiv uskoka i hajduka.⁹⁵

Uz to što je pridonijelo stabilnosti, moguće je da je iznimno dugo razdoblje neratovanja utjecalo na Republiku na još jedan način. Naime, jedna od najutjecajnijih teorija o porijeklu birokratizirane i centralizirane “moderne” države vidi glavni uzrok njena nastanka u rastućem pritisku ratovanja na državne financije. Kao što je spomenuto, predmoderne europske države bile su pod stalnim pritiskom da povećaju svoje vojne potencijale, što je zahtijevalo sve veća potraživanja od stanovništva, a pokušaji da se do njih dođe uzrokovali su drastičan rast državnog

⁹³ M. Körner, »Expenditure.«: 405-406, 412, 419-421.

⁹⁴ Jedina iznimka su dramatični sporovi s Kara-Mustafom, koji je u poslijepotresnom razdoblju zahtijevao ogromne iznose od Republike (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 141-167).

⁹⁵ Dva korisna pregleda slabije istražene vojne povijesti Dubrovnika su: Ilija Mitić, »Organizacija kopnene i pomorske obrane dubrovačke države - Republike«: 97-138; Domagoj Madunić, »The Defensive System of the Ragusan Republic (c. 1580-1620)«, u: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ur. Kármán Gábor i Lovro Kunčević. Leiden: Brill, 2013: 341-374.

aparata.⁹⁶ U tom kontekstu moglo bi se spekulirati da je odsustvo ratovanja, a time i rasta nameta, bio jedan od razloga - no vjerojatno ne jedini - zašto u novovjekovnom Dubrovniku nije bilo značajnog rasta državnih institucija. Drugim riječima, odsustvo ratovanja možda je pridonijelo iznenađujućoj činjenici da je Dubrovačka Republika bila država čije su vojne snage, potraživanja od stanovništva i administrativni aparat bili veoma slični 1500. i 1800. godine. Stoga bi Dubrovnik kao u negativu, odnosno, kroz *odsustvo* određenog razvitka potvrđivao tezu da je rat bio ključni katalizator u rastu i transformaciji državnih institucija u Europi.⁹⁷

Umjesto zaključka

Geopolitički i ekonomski faktori stabilnosti analizirani u ovom tekstu tek su dio multikauzalnog objašnjenja za iznenađujuću stabilnost Dubrovnika. Moglo bi se čak reći da oni predstavljaju svojevrsnu prolegomenu za drugi dio ove studije, koji će biti posvećen političkim, socijalnim i institucionalnim faktorima stabilnosti. Nastavak ovog članka će, s jedne strane, analizirati specifičan karakter dubrovačkog patricijata, odnosno skup okolnosti koji su ga učinili discipliniranijim i kooperativnijim od većine urbanih elita predmoderne Europe. S druge strane, pokušat će objasniti "pitomost" dubrovačkih pučana, kao i pasivnost sitnog puka te stanovništva dubrovačkog distrikta. Konačno, ispitujući specifičnu političku kulturu Dubrovnika te kontrolne mehanizme ugrađene u njegov državni aparat ukazat će na one elemente koji su stoljećima sprečavali eskalaciju nedvojbeno prisutnih tenzija u otvorene sukobe. Tek uzevši u obzir sve te vrlo različite faktore može se naslutiti rješenje vjerojatno ipak najveće zagonetke dubrovačke povijesti.

⁹⁶ Klasična formulacija je: Charles Tilly, *Coercion, Capital and European states 990-1990*. Oxford & Cambridge: Basil Blackwell, 1990: *passim*, osobito 15, 20, 26-28, 57, 106. Za kritički osvrt, skloniji multi-kauzalnom objašnjenju nastanka "modernih" državnih institucija, te pregled enormne literature o ovom pitanju vidi: S. Gunn, D. Grummitt i H. Cools, »War and the State in Early Modern Europe.«: 371-388. Unatoč mnogim kritikama ove teze, većina povjesničara slaže se da je rat bio *barem jedan od* glavnih katalizatora pri nastanku centraliziranih i birokratiziranih državnih institucija.

⁹⁷ Na prvi pogled može se učiniti da je i u Dubrovniku došlo do rasta državnih institucija koje su služile za ekstrakciju resursa. Naime, osoblje dubrovačke riznice jest raslo tijekom 16. stoljeća. Nakon privremenog uvođenja trojice *soprintendenti* 1560. godine, prvo je broj rizničara povišen s tri na pet (1567), a kad se pokazalo da ni to nije dovoljno, 1599. dodana su im tri pomagača. No razlog ovom rastu nije bio značajan porast državnih potraživanja, nego to što se s vremenom broj pobožnih legata toliko namnožio da tri rizničara više nisu uspijevala obaviti sav posao (K. Vojnović, »Državni rizničari«: 6-7, 14, 37).

ON THE STABILITY OF RAGUSAN REPUBLIC (14TH-17TH CENTURY): GEOPOLITICAL AND ECONOMIC FACTORS

LOVRO KUNČEVIĆ

Summary

The text analyses the reasons for the exceptional social peace and political stability of the Ragusan Republic in the period between the fourteenth and the seventeenth century. The first part provides an overview of the all known instances of rebellions, conspiracies and political protests, stressing their relative scarcity and weak intensity. The second part is dedicated to the analysis of geopolitical factors which hindered the emergence, escalation and organization of discontent. Chief among such factors were the absence of good foreign partners for malcontents, a strong social cohesion due to the constant sense of foreign threat, and the politics of neutrality which enabled Dubrovnik to avoid many destabilizing situations. The third part is dedicated to the economic factors of stability. They encompassed very diverse issues such as the relatively high standard of living, the social impact of maritime and mercantile economy, and the specific fiscal politics of the Ragusan Republic.